

ƏLİLLİK MƏSƏLƏLƏRİ ÜZRƏ TERMİNLƏRİN İZAHLI LÜĞƏTİ

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ƏMƏK
VƏ ƏHALİNİN SOSIAL MÜDAFİƏSİ
NAZİRLİYİ**

**ƏMƏK VƏ SOSIAL PROBLEMLƏR ÜZRƏ ELMİ-
TƏDQIQAT VƏ TƏDRİS MƏRKƏZİ**

**ƏLİLLİK MƏSƏLƏLƏRİ ÜZRƏ TERMINLƏRİN
İZAHLI LÜĞƏTİ**

BAKİ – 2016

ƏLİLLİK MƏSƏLƏLƏRİ ÜZRƏ TERMINLƏRİN İZAHLI LÜĞƏTİ

Lüğət V.A.Həsənovun rəhbərliyi və ümumi redaktəsi ilə işçi qrup tərəfindən hazırlanmışdır.

Rəyçi: i.e.d., prof. R.K.İsgəndərov

Elmi redaktorlar:

t.f.d.,dos. N.Q.Quliyeva

i.f.d.,dos. S.R.Bayramova

Texniki redaktor: H.S.Hümbətov

Bu lüğətdə əlillik məsələlərinə dair yerli qanunvericilikdə göstərilən, habelə beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş terminlərin izahı, istifadəsi məsləhət görülməyən söz və ifadələr, reabilitasiya vasitələri və protez-ortopedik məmulatların siyahısı,, əlilliyi olan şəxslərlə bağlı milli və beynəlxalq və bu sahədə mövcud olan beynəlxalq təsisatlar əks olunmuşdur. Lüğət geniş oxucu auditoriyası, xüsusəndə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, dövlət və özəl təşkilatlar, müstəqil ekspertlər, əlilliyi olan şəxslər, bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən Qeyri-Hökumət Təşkilatları üçün yardımçı vasitə kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Lüğətin hazırlanması zamanı Fransadan olan ekspertlər Kristian Mutiye (Christian Moutier) və Bernard Laborelin (Bernard Laborel) rəy və təklifləri nəzərə alınmışdır.

Lüğət Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi- Tədqiqat və Tədris Mərkəzi Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr olunur (11 noyabr 2016-cı il tarixli 14 sayılı protokol)

4702060104-98

8032-2016

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	4
1. Əsas hissə (izahlı terminlər siyahısı).....	10
2. İstifadəsi məsləhət görülməyən söz və ifadələr.....	85
3. Reabilitasiya vasitələri və protez-ortopedik məmulatların siyahısı....	89
4. Təsisatlar.....	112
5. Əliliyi olan şəxslərlə bağlı milli və beynəlxalq qanunvericilik.....	139
6. Ədəbiyyat siyahısı.....	144

Ön söz

Tarixən əlilliyi və məhdudluğu olan şəxslərə qarşı cəmiyyət və dövlət tərəfindən münasibət fərqli idi. Əhalinin digər həssas qrupları kimi, əlilliyi olan şəxslər də özlərinə qarşı münasibətin müxtəlif dövrlər üzrə dəyişməsinin şahidi olmuşdurlar. Qədimdə onlara qarşı münasibət və onlarla rəftar aqressiya və dözümsüzlüyə arxalanırdı. Bioloji patologiyalarla, xəstəliklərlə və zədələrlə doğulan uşaqlar cəmiyyət tərəfindən birmənalı olaraq "qüsurlu" kimi qəbul olunurdu və bu cür körpələrin dünyaya gəlməsi tanrının insanlara törətdiyi əməllərə və günahlara görə göndərdiyi cəza və ya sınaqla əlaqələndirilirdi. Belə yanaşma və rəftar hüquqi sistemdə də institusional şəkildə əks olunmuşdur. Məsələn, Likurq və Sparta'nın qanunlarına əsasən, əlilliklə doğulan uşaqlar təcrid və ya, ümumiyyətlə, fiziki məhv olunmalı idi. Antik dünyada əlilliyi olan şəxslər vətəndaş kimi deyil, hüquqi statusuna görə kölələrə bərabər tutulurdu. Qanunvericilik hətta ali təbəqənin nümayəndələrini də əlilliyinə görə seçərək, onları "tam dəyərli" (tanınan) və "dəyərsiz" (tanınmayan) qruplara ayırırdı. Bunun nəticəsində onlar fərqli münasibətlə qarşılaşırdılar. Belə vəziyyət əlilliyi olan şəxslərin ekslyuziyasının təməlinin qoyulmasına gətirib çıxartmışdır. Daha sonrakı dövrlərdə, Xristianlığın və İslamın bərqərar olunması ilə bu insanlara qarşı münasibət aqressiya və dözümsüzlükdən şəfqətə doğru dəyişildi. Qərbi Avropada ilk hospislər və sığınacaqlar yaradılmışdır. Əlilliyi olan şəxslər artıq fiziki məhv olunmur, əksinə onlara qida və tibbi müayinə və müalicə xidmətləri təklif olunurdu. Əlilliyi olan şəxslər üçün fəaliyyət göstərən ixtisaslaşmış himayədar təsisatlar adətən dini qurumların nəzdində, daha sonra isə rəsmi hakimiyyət orqanlarının nəzdində çalışırdı. Lakin göstərilən xidmətlərə rəğmən, bu kateqoriyaya aid olan insanlar ictimai proseslərdə iştirak etmir, qərar qəbul etmək hüququna malik deyildilər, hətta cəmiyyətdə onlarla bağlı çoxsaylı xürafat və mövhumat mövcud idi. Beləliklə, onlar cəmiyyətdən təcrid olunmuşdur.

Reabilitasiya xidmətlərinin təkmil olmaması səbəbindən, habelə təhsil və peşə istiqamətləndirməsi üzrə xidmətlərin göstərilməməsi səbəbindən bu insanlar əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və müstəqil həyat tərzi sürmək imkanından məhrum idi. Belə münasibət və rəftar əlilliyi olan şəxslərin seqreqasiyasına təsir göstərir. İntibah dövründən etibarən, humanizm və insanın hər şeydən üstün tutulması kimi ideyaların yayılması mühitində əlilliyi olan şəxslərə qarşı münasibət müsbətə doğru dəyişməyə başlamışdı. İlk növbədə sensor pozulmaları olan insanların təhsil sistemində çıxışını təmin etmək məqsədilə Parisdə 1770-ci ildə eşitmə və nitq məhdudluğu olan, 1784-cü ildə görmə qabiliyyəti məhdud olan insanlar üçün xüsusi məktəblər açıldı. Sankt-Peterburda 1806-cı ildə eşitmə məhdudluğu olan insanlar, 1807-ci ildə görmə qabiliyyəti məhdud olan uşaqlar üçün məktəblər açılmağa başlandı və artıq XX əsrin əvvəlindən Avropa ölkələri əlilliyi olan uşaqların bir qisminin təhsillə əhatə olunması sistemindən tam şəkildə əhatə olunması sistemə keçməyə müvəffəq olmuşdular. Həmçinin, XX əsrdə sağlamlıq imkanları məhdud insanlar üçün iş yerləri də yaranmağa başlamış və belə iş yerləri onlar üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi müəssisələrdə yaradılmışdır. Nəticədə əlilliyin "institullaşması" baş vermiş və onların paralel inkişafı üçün şərait yaradılmışdır. Bu mərhələ əlilliyi olan şəxslərin inteqrasiya mərhələsi kimi adlandırılır.

13 dekabr 2006-cı il tarixində BMT tərəfindən "Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları haqqında Konvensiya"nın qəbul olunması ilə əlilliyi olan şəxslərin həyatında yeni dönəm formalaşmağa başladı. Konvensiyanın əsas məqsədlərindən biri də əlilliyi olan şəxslərin ləyaqətinə hörmət edilməsini həvəsləndirməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu Konvensiya dünyada əlillik anlayışını köklü şəkildə dəyişərək, əlilliyin tibbi modelindən sosial modelinə keçidlə bağlı təklifləri özündə ehtiva etmişdir. Ənənəvi qəbul edilmiş tibbi model əlilliyin məhz şəxsin daxilində yaranan "qüsurlar", "zədələr" və xəstəliklər sayəsində disfunksiyaların aşkarlanması və həmin şəxslərin "əlillər" qrupuna daxil olmasını iddia edirdi. Belə şəxslər "qüsurlu" və tibbi korrektəyə möhtac olan insanlar kimi qələmə verilirdi. Sosial modeldə isə, əlillik ətraf mühitin çoxsaylı amillərinin təsiri nəticəsində əlilliyi olan şəxslərin məhdudiyyətlərlə və maneələrlə rastlaşdığı vəziyyət kimi qəbul edilir. Sosial modeldə əlilliyi olan şəxslərin "düzəlməsinə", "korreksiyasına" ehtiyac duyulmur, əksinə, ətraf mühitin həmin şəxslərin məxsusi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sosial modeldə əlilliyi olan şəxslərə qarşı mərhəmət və şəfqət istənilmir, cəmiyyət üzvlərinin özlərini onların yerinə qoyması, onları başa düşməsi və bütün vətəndaşlar kimi onların da tam bərabər hüquqlu şəxs olması nəzərdə tutulur. Bu modelin təməlini müyəssərlik və müstəqil həyat prinsiplərinin tətbiqi təşkil edir. Bu prinsiplərə əsasən, ətraf mühit obyektləri, xidmətləri və ehtiyatları əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatan olmalıdır, gündəlik həyatda isə onlar imkan daxilində özlərini idarə edib, müstəqil şəkildə qərarları qəbul etməli və heç kəsdən asılı olmamalıdır. Konvensiyanın müddəalarına əsasən, əlilliyi olan şəxslərə qarşı bütün ayrışdırıcı formaları ləğv olunmalı, onların hüquq və azadlıqları təmin olunmalı, ləyaqətləri və dəyərləri qorunmalıdır.

Bu Konvensiyanın tam tətbiqi nəticəsində bəşəriyyət artıq keyfiyyətə yeni mərhələyə, əlilliyi olan şəxslərin inklyuziyasına qədəm qoyacaq. Əvvəllər daha geniş yayılmış integrasiya konsepsiyasından fərqli olaraq, inklyuziya paralel inkişafı deyil, məhz müştərək, hər bir sahəni əhatə etməklə, birgə inkişafı ehtiva edir və əlilliyi olan şəxslərin öz müqəddəratını təyin edib qərar qəbul etmə prosesində tam iştirakı nəzərdə tutur.

2 oktyabr 2008-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən yuxarıda qeyd olunan Konvensiyaya qoşulmaq barəsində qanun imzalanıb və bu Konvensiyanın icrası ilə əlaqədar öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə vəzifələr müəyyənləşdirilib. Təqdim olunan Terminlərin İzahlı Lüğəti həmin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş öhdəliklərə uyğun olaraq hazırlanmışdır. Onların sırasında Konvensiyanın 3-cü maddəsinin b) bəndində - *ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi*, d) bəndində - *əlilliyi olan şəxslərin xüsusiyyətlərinə hörmət olunması və onların insan müxtəlifliyinin komponenti və bəşəriyyətin bir hissəsi kimi qəbul olunması*, 4-cü maddəsinin 1.b) bəndində - *əlilliyi olan şəxslərə münasibətdə ayrışdırıcılıq yaradan mövcud qanunların, qərarların, adət və əsasların dəyişdirilməsi və ya ləğv olunması üçün bütün lazımi tədbirlərin, o cümlədən qanunvericilik tədbirlərinin görülməsi*, 8-ci maddəsinin 1.a) bəndində - *əlillik məsələlərində, ailə səviyyəsi də daxil olmaqla, bütün cəmiyyətin maariflənməsini yüksəltmək və əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarına və ləyaqətinə hörmət olunmasını möhkəmləndirmək* və 2.ii) bəndində - *əlilliyi olan şəxslər haqqında müsbət*

təsəvvürlərin həvəsləndirilməsi və onların cəmiyyət tərəfindən daha dərinləndirilməsi kimi göstərilən öhdəlikləri qeyd etmək olar. Bu öhdəliklərə əsasən və tibbi modeldən sosial modelə keçidlə əlaqədar olaraq əlilliyi olan şəxslərlə bağlı "Tipik", "atipik" və "norma"nın əksini təşkil edən "anormallıq" terminləri istifadə edilməməlidir. Ümumiyyətlə, sosial modeldə əlilliyi olan şəxslərə qarşı alçaldıcı və təhqiramiz sözlər və ifadələr işlənilməməlidir. Bunun bir neçə səbəbi vardır. İlk növbədə belə ifadələr əlilliyi olan şəxslərə qarşı müəyyən, əsasən mənfi münasibətin yaranmasına səbəb olur. Bu da, öz növbəsində, əlilliyi olan şəxslərlə bağlı stiqmaların və stereotiplərin yaranmasına təkan verir. Stiqmalar və stereotiplər yekunda əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyin formalaşmasına gətirib çıxardır. Bu səbəbdən həm cəmiyyət, həm əlilliyi olan şəxslər öz potensial qabiliyyətləri, bacarıqları və vərdişləri barəsində mənfi fikirdə olurlar və bir çox hallarda, inklyuziya ilə bağlı çətinliklərlə rastlaşırlar. Belə ki, işəgötürənlər əlilliyi olan şəxslərin əmək məhsuldartığının aşağı səviyyədə olmasını və icra edəcəyi əmək funksiyalarının məhdudluğunu əsas səbəb kimi götürərək onların işlə təmin olunmasından boyun qaçırırlar.

Digər bir məsələ isə, hər bir əhali qrupunun özü ilə əlaqədar olan söz və ifadələri özlərinin qəbul etməsidir. Nəzərə alaraq ki, Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslərin tam əksəriyyəti "əlil", "ağıldankəm", "axsaq", "autik", "Daun", "debil", "epileptik", "dovşandodaq", "kar", "kor", "lal" və bunun kimi sözlərin istifadəsini bəyənmir və özlərinə qarşı həmin söz və ifadələri təhqiramiz sayır. Bununla əlaqədar olaraq təqdim olunan Terminlərin İzahlı Lüğətinin tərtibatçıları bu amili nəzərə alaraq "Əlilliklə bağlı İstifadəsi Məsləhət Görülməyən Terminlərin Siyahısını" işləyib hazırlayıblar. Hal-hazırda bu cür söz və ifadələr həm danışıqda, həm də elmi ədəbiyyatda geniş istifadə olunur. Odur ki, həmin söz və ifadələrin neytral, mənfi təsəvvürlər yaratmayan söz və ifadələr ilə əvəz olunması təklif olunur.

Bundan başqa, bu lüğətdə dünyada və Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş reabilitasiya vasitələri və protez-ortopedik məmulatların siyahısı ayrıca fəsilə göstərilmişdir. Lüğətin digər fəslində isə əlillik məsələləri üzrə dünyada fəaliyyət göstərən təşkilatların siyahısı təqdim olunmuşdur. Təşkilatlar haqqında ətraflı məlumat əldə etmək. habelə onlarla potensial əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasını asanlaşdırmaq məqsədilə, həmin təşkilatların İngilis dilində rəsmi adları və veb-səhifələri qeyd olunmuşdur.

Əlilliyi olan şəxslərlə bağlı qəbul olunmuş Konvensiyalar, beynəlxalq sənədlər və milli qanunvericilik sənədlərinin siyahısı lüğətin müvafiq fəslində qeyd olunmuşdur.

Sonda Lüğətin tərtib olunması zamanı istinad olunan yerli və beynəlxalq qanunvericilik, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

Lüğət geniş oxucu auditoriyası, xüsusən də müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, dövlət və özəl təşkilatlar, müstəqil ekspertlər, əlilliyi olan şəxslər, bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən Qeyri-Hökumət Təşkilatları üçün yardımçı vasitə kimi nəzərdə tutulmuşdur.

VÜQAR HƏSƏNOV
Əmək və Sosial Problemlər üzrə
Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin direktoru

A

Abduksiya (*Abduction*) - qolun və ya ayağın tam və ya bir hissəsinin bədənin şaquli vəziyyətindən kənara doğru hərəkəti.

Abilitasiya (*Abilitation*) - əlilliyi olan şəxsin mövcud potensialını maksimum inkişaf etdirməklə onun sərbəst yaşamaq imkanlarının artırılması.

Adaptasiya texnologiyaları (*Adaptive technology*) - əlilliyi olan şəxslər üçün internet də daxil olmaqla, istifadəsi tam və ya qismən mümkün olmayan informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına çıxışı təmin edən program təminatı və avadanlıq.

Adaptiv bədən tərbiyəsi (*Adaptive physical training*) - əlilliyi olan şəxslərdə və məhdud funksional qabiliyyətli insanlarda müstəqil həyata, idmanda uğurlara, həyat keyfiyyətinin artırılmasına nail olmaq məqsədilə həyat və peşə əhəmiyyətli zəruri vərdişlərin, bacarıqların, fiziki və iradə imkanlarının əldə olunması ilə əlaqəli bədən tərbiyəsinin metodları və vasitələri, habelə məhdud imkanlı insanlar üçün bədən tərbiyəsi metodlarının, vasitələrin və prinsiplərin istifadə olunmasını öyrənən elmi istiqamət. Adaptiv bədən tərbiyəsi adaptiv fiziki tərbiyə (təhsil), adaptiv hərəkət reabilitasiyası, adaptiv fiziki rekreasiya və idman kimi sahələri ehtiva edir.

Aqrafiya (*Agraphia*) - yazı prosesinin ağır dərəcədə pozuntusu.

Aleksiya (*Alexia*) - yazılmış sözlərin və ya hərflərin tanıma qabiliyyətinin məhdudlaşması səbəbindən mətni oxumaq bacarığının itirilməsi.

Alternativ klaviatura (*Alternative keyboard*) - adi klaviaturadan klavişaların həcmi və yerləşməsi ilə fərqlənən və əlilliyi olan insanların istifadəsi üçün nəzərdə tutulan klaviatura.

Amputasiya (*Amputation, ablation, abscision*) - ətrafların, yaxud hər hansı bir digər orqanın periferik hissəsinin kəsilməsindən ibarət cərrahi əməliyyat.

Apraksiya (*Apraxia*) - Böyük beyin yarımkürələri və ya döyənək cismin aparıcı yollarının zədələnməsindən irəli çıxan məqsədyönlü hərəkəti fəaliyyət pozğunluğu.

Artroz (*Arthrosis*) - qığırdaq toxumalarının müxtəlif səbəblər üzündən zədələnməsi, səthin kələ-kötür və çat-çat olmasıdır. Normada oynaqdakı sümüklər arasında "yumşaq" sürüşmə olduğu halda, artroz zamanı anormal sürtünmə baş verir - sümüklərin hərəkəti zamanı oynaq səthləri bir-birinə "ilişir".

Aşkar oluna bilən xəbərdarlıq nişanları (*Detectable warnings*) - hərəkət istiqaməti üzrə görmə qabiliyyəti məhdud olan şəxslər üçün təhlükə təşkil edə biləcək maneələr haqqında məlumat verən, kəsik qübbə şəklində işlənmiş və yerə bərkidilmiş qurğular.

Ataksiya (atonik-astatik forma) (*Atonic-astatic ataxia*) - hərəkətlərin əlaqələndirilməsi təzahürünün pozulması, tez-tez yıxılma ilə müşayiət olunan müvazinətin pozulması.

Autizm (*Autism*) - uşaqlarda üç yaşından əvvəl başlayan və məhdud davranışlara gətirib çıxaran, beyinin inkişafına maneə törədən xəstəlik. Autizmin nədən yaranmasına fikir bildiren mütəxəssislər bunu həm irsi, həm hamiləlik zamanı baş verən narahatlıqlar, həm də uşaqlıqda edilən peyvəndlərlə əlaqələndirirlər.

Avropa Sosial Xartiyası (*European Social Chart*) - iqtisadi və sosial tərəqqinin dəstəklənməsi, o cümlədən şəhər və kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin və rifah halının yaxşılaşdırılması məqsədilə 1961-ci ildə Turində müxtəlif dövlətlər tərəfindən imzalanmış beynəlxalq sənəd. Avropa Sosial Xartiyası nəinki milli standartlar qarşısında minimum tələblər müəyyənləşdirir, o, həmçinin, həmin Xartiyayı imzalamış ölkələr qarşısında qarşılıqlı öhdəliklər qoyur. Xartiya 1965-ci ildə qüvvəyə minib, 1988-ci ildə isə həmin Xartiyaya Əlavə Protokol qəbul olunub.

Ayrı-seçkilik (Diskriminasiya) (*Discrimi-nation*) — insanların sosial qruplara mənsubiyyətinə görə müəyyən hüquqlardan məhrum olunması, onlara qarşı zorakılıq, ədalətsizlik, qərəz və bu kimi digər mənfi münasibətin göstərilməsi.

B

Bandaj (Korset) (*bandage*) - ortezin bir növü olub, gövdənin zədələnməsi və deformasiyası zamanı, qarın boşluğu və qarın divarının xəstəliklərində müdafiə məqsədi ilə istifadə olunan ortopedik məmulat.

Baxıcı (*Caregiver*) - qayğıya möhtac şəxsə evində yardım göstərən, onun hər cür gündəlik qaygılarını öz üzərinə götürən, adətən sertifikatı olmayan, əsasən ailə üzvləri və ya yaxınlarından olan şəxs.

Beynəlxalq əlillər günü (*International Day of Disabled*) - Hər il dekabr ayının 3-də keçirilən Beynəlxalq əlillər günü, əlilliyi olan insanların ehtiyaclarını başa düşmək və onların ləyaqət, hüquq və rifahına dəstəyi irəli çəkmək, bu insanların cəmiyyətin siyasi, sosial və mədəni həyatına cəlb edilməsinin yaxşılaşdırılması məqsədilə 1992-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyasının 47/3№-li qətnaməsi ilə bəyan edilmişdir.

Bədən funksiyası (*Body function*) - bədən sisteminin fizioloji və psixoloji vəzifələri.

Bələdçi it (*Dog guide*) - görmə qabiliyyəti məhdud olan insanlar tərəfindən yardımçı heyvan kimi istifadə olunan, onları istiqamətləndirən, mövcud və yarana bilən təhlükələr haqqında xəbərdarlıq edən, xüsusi təlim keçmiş it. Bələdçi it əlilliyi olan şəxslər tərəfindən verilən əmrləri fərqləndirməli və onlara riayət etməli, maneələrdən uzaqlaşdırmalı, ticarət-iaşə obyektlərində, liftlərdə və ictimai nəqliyyatda sahibini istiqamətləndirməlidir.

Bərabərlik (*Equality*) - əlilliyi olan şəxslərin bütün şəxslərə göstərilən xidmətlərdən faydalanmasını və istifadəsini təmin etmək üçün bərabər şərtlər və imkanlar yaradılması.

Bərpaedici terapiya (müalicə) (*Restorative treatment, after-care*) - insan orqanizminin zədələnmiş orqan və ya sisteminin funksiyalarının bərpasına, xəstəliyin sabitləşməsinə, orqanizmin kompensator qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş müalicə tədbirlərinin məcmusudur. Bərpaedici terapiya reabilitasiyanın tibbi aspektlərindən birini təşkil edir və dərmanla müalicəni, fiziki, mexaniki metodları, əmək terapiyasını və digər sahələri əhatə edir.

Bioloji adaptasiya (*Biological adaptation, biologic adaptation*) - orqanizmin ətraf mühitin sabit və dəyişkən şəraitlərinə, habelə xəstəlik və zədə səbəbindən

orqanizmin özündə yaranan dəyişikliklərə uyğunlaşması. Bioloji adaptasiyanın nümunələri sırasında bəzi psixofizioloji reaksiyaları, misal üçün, temperatur adaptasiyasını qeyd etmək olar.

Birinci qrup əlillik (*Disability of Group I*) -xəstəlik, travma və ya anadangəlmə məhdudiyyətlər nəticəsində orqanizmin həyat fəaliyyətinin (təhsilalma, ünsiyyət, uyğunlaşma, öz davranışına nəzarət etmə, hərəkət etmə, özünə xidmət etmə, əmək fəaliyyəti) kəskin məhdudlaşmasıdır. Bununla əlaqədar xəstənin daimi olaraq kənar şəxsin yardım və ya qulluğuna ehtiyacı vardır.

BMT-nin Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları haqqında Konvensiyası (*UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*) - BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 13 dekabr 2006-cı il tarixində qəbul olunan Beynəlxalq sənəddir. Konvensiyanı imzalamış ölkələr əlilliyi olan şəxslərin insan haqlarının tam şəkildə təmin olunmasını və bu şəxslərin ayrı-seçkiliklə qarşılaşmaması ilə bağlı öhdəliklər götürüb. Konvensiya əlilliyi olan uşaqlar və qadınlar, əlilliklə bağlı məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması, müyəssərlik, müstəqil həyat, təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxış, abilitasiya və rehabilitasiya, işlə təmin olunma və s. kimi məsələləri əhatə edir.

Brayl əlifbası (*Braille, Braille script*) - 1821-ci ildə Luis Brayl tərəfindən ciddi görmə problemlili insanların oxuyub-yazması üçün tərtib edilən əlifbadır.

C

Cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştiraka mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat məhdudiyyətləri (*Long-term physical, mental, intellectual or sensory impairment hindering full and effective participation of persons with disabilities in society*) - şəxsin müstəqil yaşamaq, özünəxidmət, hərəkət, səmtlənmək, ünsiyyət, öz davranışına nəzarət, habelə təhsil almaq imkanlarının işləmək qabiliyyətinin tam və ya qismən itirilməsi.

Ç

Çıxış maneələri (*Access barriers*) - əlilliyi olan insanların standart qurğu və vasitələrdən, avadanlıqlardan, proseslərdən, fəaliyyətlərdən və ya ehtiyatlardan yararlanmasını məhdudlaşdıran faktor. Maneələr fiziki, institusional, infrastruktur, memarlıq, ayrı-seçkilik və s. kateqoriyalara aid ola bilər.

D

Daşıyıcı (*Carrier*) - xəstəliyin genetik defektini özündə daşıyan və xəstəliyin klinik əlamətləri olmayan şəxs.

Daun sindiromu (*Down's syndrome, Down syndrome, trisomy 21 syndrome*) - xromosom saylarında olan patoloji dəyişikliklər nəticəsində əmələ gələn xəstəliklərdən ən çox təsadüf edilən patoloji formadır. Bu, genetik nizamsızlıq nəticəsində insanın 21 xromosom cütündə artıqdan bir xromosom olması vəziyyəti və bunun nəticəsi olaraq ortaya çıxan xəstəliyə verilən addır. Bu sindrom 1866-cı ildən məlumdur. İngilis həkimi Lanqdan Daun xarakter xüsusiyyəti olan bu xəstəliyi bir qız uşağında müşahidə edib və onu "monqolizm" adlandırır. Ancaq asiyalı alimlərin xəstəliyin "monqolizm" adlandırılmasına təpəgindən sonra bu xəstəlik onu kəşf edən alimin şərəfinə "Daun sindromu" adını alıb. Daun sindromu ilə doğulanların zehni və psixi inkişafı zəif olur.

Defektologiya (*Defectology*) - uşaqların fiziki, psixi inkişafının məhdudiyətlərini və onların təlim-tərbiyə metodlarını öyrənən elm sahəsidir.

Dekompensasiya (*Decompensation, incompensation*) - orqanizmin uyğunlaşma mexanizminin zədələnməsi və ya tükənməsi səbəbindən onun ümumi fəaliyyətinin və ya funksional sistem (yaxud orqanlar) fəaliyyətlərinin pozulmasıdır.

Dezadaptasiya (*Misadaptation, deconditioning, disadaptation*) - insan orqanizmi ilə mühit arasında uyğunsuzluq.

Diaqnostika (*Diagnostics, diagnosis, diacrisis*) - xəstəliyin, əlilliyin forma və dərəcəsinin müəyyən edilmə metodlarının və üsullarının məcmusudur.

Diskineziya (*Dyskinesia, dyskinesis*) - ətrafların, bədənin, üz əzələlərinin, dilin və udlağın qeyriiradi, davamlı, əlaqələndirilməmiş müxtəlif hərəkətləri. Yuxu zamanı bu hərəkətlər müşahidə olunmur.

Diskriminasiya (bax ayrı-seçkilik).

Disqrafiya (*Dysgraphia*) - yazı prosesinin qismən pozuntusudur.

Disleksiya (*Dyslexia*) - dinləmə, danışma, oxuma, yazma, fikir yürütmə ilə bağlı riyazi qabiliyyətlərin qazanılması və istifadə edilməsi zamanı yaranan çətinliklərlə özünü biruzə verən vəziyyətdir (patologiya). Oxu prosesinin qismən pozuntusu deməkdir. Hərflərin tanınmaması, hecalarda və hecaların sözlərdə birləşməsi ilə bağlı çətinliklər oxunun ləngiməsinə, sözün səs formasının səhv əks olunmasına, hətta ən sadə mətinin səhv başa düşülməsinə səbəb olur.

Dispraksiya (*Dyspraxia*) - uşaqlarda əzələ tonusu və iflic olmadığı halda sadə hərəkət qabiliyyətinin (məsələn: geyinmək, yemək, danışmaq və s.) pozulmasıdır.

Distrofiya (*Dystrophy, paratrophy*) - orqan və (oxumalarda maddələr mübadiləsinin pozulmasından baş verən xəstəlik halıdır. Səbəbi orqanizmə kifayət qədər qida maddələrinin daxil olmaması və onların yaxşı mənimsənilməməsidir.

E

Ekran böyüdücü (*Screen enlargement, screen enlargement hardware or software*) - ekranda nümayiş olunan işarələri və ya mətni görmə qabiliyyəti məhdud olan şəxslərin oxuması üçün böyüdən kompyuter avadanlığı və ya proqram təminatı.

Ekran oxucusu (skrinrider) (*Screen reader*) - görmə qabiliyyəti və məlumatın dərk olunma imkanları məhdud olan şəxslər üçün kompyuter ekranında yazılan mətni səsləndirən proqram təminatı.

Ekсклюziya (*Exclusion*) - fiziki və əqli cəhətdən sosial həyatdan təcrid olunma.

Ekzartikulyasiya (*Exarticulation, amputation in contiguity, disarticulation*) - bioloji cəhətdən insanın ətraflarının və ya onların hissələrinin oynaqdan kəsilməsi.

Empatiya (*Empathy*) - özünü başqa insanın və ya canlının yerində hiss etmə bacarığı, başqasının dərdinə şərik olma hissi.

Epilepsiya (*Epilepsy, falling sickness, sacred disease*) - şüurun itməsi ilə müşayiət olunan qıcolma şəklində xəstəlik. Qıcolmalar tutmaşəkilli olur.

Erkən Diaqnoz Xidmətləri (*Early detection services, early diagnosis, early recognition, preliminary diagnosis*) - 0-6 yaş arası uşaqlarda, yəni uşaqlıq və məktəbəqədər dövrdə meydana gələn fiziki və zehni inkişafında məhdudiyətlərin erkən diaqnoz edilərək, erkən müdaxilə ilə əlilliyin qarşısının alınması və erkən başlanan reabilitasiya tədbirlərinin məcmusu.

Erqoterapiya (*Ergotherapy, occupational therapy*) - şəxsin zəruri həyat vərdişlərinin gündəlik həyatda inkişafı, bərpası və saxlanması ilə bağlı məsələləri öyrənən tibb sahəsi. Erqoterapiya başlıca olaraq aşağıdakı fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə təsir göstərir: 1) gündəlik məişət; 2) instrumental məişət (yeməyin hazırlanması, alış-satış, uşaqlara və ev heyvanlarına baxım); 3) istirahət və yuxu; 4) təlim; 5) iş; 6) oyun; 7) asudə vaxtın təşkili. Erqoterapiya prosesi şəxsin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, tibbi müdaxilə və nəticələrin təhlili sahələrini əhatə edir.

Eşitmə aparatları (*Hearing apparatus*) - eşitmə funksiyasını bu və ya digər dərəcədə itirmiş şəxslərin eşitmə funksiyalarını nisbətən bərpa etmək üçün istifadə olunan cihaz.

Eşitmə qabiliyyəti məhdud olan şəxs (*Person with hearing impairment*) - müxtəlif dərəcələrdə (tək və ya hər iki qulağında, tam və ya qismən) eşitmə qabiliyyətini itirən şəxs. Eşitmə cihazı istifadə edənlər də bu qrupa daxildir.

Eşitmə qabiliyyəti məhdud olan şəxslərlə ünsiyyətin etik prinsipləri (*Ethical principles of communication with persons with hearing impairment*) - eşitmə qabiliyyəti məhdud olan insanlarla ünsiyyətin qurulmasının qaydaları. Buna əsasən, eşitmə qabiliyyəti məhdud olan insanla danışanda onun düz üzünə baxmaq lazımdır, düzgün ünsiyyət üsülünün seçilməsini bilmədiyiniz halda, həmin üsulu eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxsdən soruşmaq lazımdır; belə insanlarla danışan zaman onların diqqətini cəlb etmək üçün onları adı ilə çağırmaq lazımdır; əgər həmin şəxs sizdən nəyinsə təkrar edilməsini xahiş edərsə, o zaman həmin sözləri təkrar edin; xəbərdarlıq etmədən söhbətin mövzusunun dəyişməyin və s.

Evdə qulluq xidməti (*At-home services, home services, visiting services, home attendant services*) - sosial xidmət işçisi tərəfindən ev şəraitində aparılan, evin idarəsinə yönəldilmiş gündəlik fəaliyyətlərin məcmusu.

Evdə sosial xidmət (*At-home social services*) - xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şəxslərə sosial xidmət işçisi tərəfindən fərdi qayğı planı çərçivəsində davamlı olaraq ev şəraitində təqdim olunan sosial fəaliyyətlərin məcmusu. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların (yaşlılar, əlilliyi olan şəxslər, kəskin və xroniki xəstələr) yaşadıkları, mənimsədikləri və özlərini rahat hiss etdikləri məkanlarda və sosial mühitdə onların sosial qayğılarına yönəlmiş baxıcı ailə üzvləri tərəfindən və ya sosial təminat xidmətləri göstərən müəssisə və təşkilatların peşəkar sosial xidmət

mütəxəssisləri tərəfindən qısa və ya uzun müddətli olaraq aparılan xidmətlərin məcmusu.

Evdə təhsil (*Homeschooling*) - sağlamlıq vəziyyətinə görə təhsil müəssisəsində təhsil almaq imkanı olmayan şəxslərin müvafiq təhsil müəssi-səsinin pedaqoji işçilərinin köməyi ilə ümumtəhsil proqramlarını evdə mənimsəməsi.

Ə

Əqli inkişaf məhdudiyəti olan şəxs (*Mental (defectiveness, mental deficiency)*) - mərkəzi sinir sisteminin zədələnməsi nəticəsində təfəkkürdə və yaddaşda olan məhdudiyətlər.

Əlil arabası (təkərli oturacaq) (*Wheelchair*) - əliliyi olan şəxslərin hərəkətinin mobilliyini təmin edən, onların məkanda hərəkət etmələri üçün nəzərdə tutulmuş vasitə.

Əlillərin hüquqları haqqında BMT (Ümumi Bəyannaməsi) (*UN Declaration on the rights of Disabled Persons*) - 1975-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş sənəd. Bəyannamənin qəbulunun əsas məqsədi əliliyi olan şəxslərin həyat səviyyəsinin artırılması, onların məşğulluğunun təmin olunması, cəmiyyətin iqtisadi və sosial sahələrində tərəqqi və inkişafın dəstəklənməsidir.

Əlillərin Bərpa Mərkəzi - əliliyi olan şəxslərə kompleks tibbi-sosial və peşə reabilitasiyasının aparılması üçün nəzərdə tutulan müəssisədir.

Əlillik (tibbi model) (*Disability (according to medical model)*) - şəxslərin müxtəlif maneələrlə qarşılıqlı təsir zamanı digərləri ilə bərabər səviyyədə cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştirakına maneə olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntusu.

Əlillik əlamətinə görə ayrı-seçkilik (*Discrimination on the grounds of disability*) - siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və ya digər sahələrdə əliliyi olan şəxslərin bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarının digərləri ilə bərabər səviyyədə tanınmasının, həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılmasından və ya inkar olunmasından ibarət əlilliklə bağlı istənilən fərq qoyma, istisna və məhdudiyətlər tətbiq etmə, o cümlədən müyəssərliyə nail olmaq üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulan ağlabatan uyğunlaşmadan imtina.

Əlillik riski (*Disability risk*) - hər hansı səbəbdən insanın hər an və hər yerdə əlillik qazana bilmə təhlükəsi.

Əlillik səviyyəsi (*Disability rate*) - əlilliyli olan şəxslərin sayının ümumi əhaliyə nisbəti.

Əlillik növləri (*Disability types*) - müxtəlif səbəblərdən əlilliklərini fərqli formada yaşayan və ya hiss edən insanların əlilliyinin əlamətlərinə görə təsnifatlaşdırılması. Misal üçün, görmə məhdudiyətli, fiziki məhdudiyətli, eşitmə məhdudiyətli, danışma məhdudiyətli, mental məhdudiyətli və s.

Əlillik vəsiqəsi (*Certificate of person with disability*) - əliliyi olan şəxslərə müəyyən sosial, mədəni və iqtisadi hüquqlardan daha rahat istifadə etmələri üçün verilən sənəd.

Əlilliyə görə əmək pensiyası (*Disability retirement pension, disability allowance, disability working allowance*) - sığorta olunanın xəstəlik və ya xəsarət nəticəsində yaranan əqli və ya liziki məhdudiyətlərə görə əmək qabiliyyətinin məhdudlaşması ilə əlaqədar qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada təyin olunan sosial təminatın növü.

Əlilliyi olan iqtisadi fəal şəxs (*Economically active person with disability*) - əmək fəaliyyətlə məşğul olmayan, lakin işləmək arzusunda olan, aktiv şəkildə iş axtaran əlilliyi olan insan.

Əlilliyi olan qeyri-iqtisadi fəal şəxs (*Economically inactive person with disability*) - əmək qabiliyyətsiz və ya işləmək arzusunda olmayan əlilliyi olan insan. Əmək qabiliyyətinə qismən malik olmasına baxmayaraq, bir çox psixososial, iqtisadi və məhdud ətraf-mühit şərtlərinə görə bacarıqlarını göstərmək iqtidarında olmayan insanlar qeyri-iqtisadi fəal əhali qrupuna aid edilir.

Əlilliyi olan şəxs (tibbi model) (*Person with disability (according to medical model)*) anadangəlmə, xəstəlikdən və ya xəsarətdən doğan əqli və ya fiziki məhdudiyətlər nəticəsində həyat fəaliyyəti məhdudlaşan, sosial yardıma və müdafiəyə ehtiyacı olan insan.

Əlilliyi olan şəxsi uşaq (sosial model) (*Person/child with disability (according to social model)*) - müxtəlif maneələrlə qarşılıqlı təsir zamanı digərləri ilə bərabər səviyyədə cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştiraka mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat məhdudiyətləri olan insan, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaq.

Əlilliyi olan şəxslər üçün xüsusi iş yerləri (*Special workplaces for employment of persons with disabilities*) - əlilliyi olan şəxsin ehtiyaclarını və məhdudiyətlərini nəzərə alaraq onların əmək fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi məqsədilə əməyin təşkili zamanı əlavə tədbirlərin, o cümlədən əsas və yardımçı avadanlığın uyğunlaşdırılması, işıqlandırılma sisteminin sazlanması, xüsusi texniki alətlərin təchizatının həyata keçirilməsi əsasında yaradılmış fərdi istehsal məkanı.

Əlilliyi olan şəxslər üçün ixtisaslaşdırılmış təhsil müəssisələri (*Specialized educational institutions for persons with disability*) müxtəlif dərəcələrdə və ölçülərdə xüsusi təhsilə ehtiyacı olan insanlara təhsil xidmətləri göstərən məktəb və mərkəzlər.

Əlilliyi olan şəxslərə müəssərlik (*Accessibility to persons with disabilities*) - əlilliyi olan şəxslər üçün digərləri ilə bərabər səviyyədə bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə iş, təhsil, səhiyyə və digər sosial mühitin və infrastrukturun zəruri və ağılabatan uyğunlaşdırılması və modifikasiyası.

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları (*Rights of the persons with disabilities*) - əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiya və inklyuziyası məqsədilə onlar üçün müəyyən edilən sosial, iqtisadi və mədəni haqlar.

Əlilliyi olan şəxslərin işsizlik səviyyəsi (*Unemployment rate of people with disabilities*) - bir ölkədə (bölgədə) işsiz əlilliyi olan şəxslərin sayının əlilliyi olan şəxslərin ümumi sayına nisbəti.

Əlilliyi olan şəxslərin məsləhət mərkəzi (*Consultation centre for persons with disabilities*) - əlilliyi olan şəxslərlə bağlı veriləcək qərarlarda onların fikrini ifadə edə bilən və qərarlara təsir edə bilən qurum.

Əlilliyi olan şəxslərin təhsili (*Education of persons with disabilities*) - əlilliyi olan şəxslərin təhsil ehtiyaclarını, əlillik dərəcələrinə və xüsusiyyətlərinə uyğun bir şəraitdə, adətən xüsusi olaraq yetişdirilmiş sosial pedaqoqlar tərəfindən aşılana bilik və vərdislərin mənimsənilməsi prosesi.

Əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların fərdi reabilitasiya proqramı (*Individual rehabilitation program of persons with disabilities and children with health limitations*) - reabilitasiya tədbirlərini, habelə sosial yardımın növlərinin konkret həcmi, növünü və icra müddətini ardıcıl qaydada müəyyən edən sənəd.

Əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası (*Rehabilitation of persons with disabilities and children with health limitations*) - orqanizmin funksiyasının davamlı pozulması nəticəsində baş verən həyat fəaliyyətinin məhdudlaşmasının aradan qaldırılmasına, yaxud kompensasiyasına yönəldilmiş tibbi, psixoloji, pedaqoji, idman, sosial-iqtisadi və digər tədbirlər sistemi. Reabilitasiyanın başlıca məqsədi əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial adaptasiyası və sosial statusunun bərpasıdır.

Əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial müdafiəsi (*Social protection of persons with disabilities and children with health limitations*) əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların həyat fəaliyyətinin məhdudlaşmasının aradan qaldırılmasını, kompensasiya edilməsini, cəmiyyətin həyatında onlara digər vətəndaşlarla bərabər imkanlar yaradılmasını nəzərdə tutan iqtisadi, sosial və hüquqi dövlət təminatları sistemi.

Əlilliyi olan şəxslərin, uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması (*Prevention of impairment of persons with disability and children with health limitations*) əlilliyi olan şəxslərin, uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun baş verməsi və ağırlaşması hallarına qarşı yönəldilmiş tibbi, ekoloji, gigiyenik, texniki təhlükəsizlik, idman və digər tədbirlər sistemi.

Əlilliyi olan şəxslərlə ünsiyyətin etik prinsipləri (*Ethical principles of communication with people with disabilities*) - əlilliyi olan insanlarla ünsiyyət qurulmasının ümumi qaydaları. Əlilliyi olan şəxsə hətta müşahidə olunduğu halda belə söhbət edərkən birbaşa əlilliyi olan şəxsə müraciət etmək lazımdır; əsas diqqət şəxsin əlilliyinə deyil, ona və ya müzakirə olunan problemə verilməlidir; düzgün səs tonu və ifadəni seçmək lazımdır və s.

Əlilliyin bəsit modeli (*Market model of disability*) - əlilliyi olan şəxslər və onlarla əlaqədə olan insanlar (əlilliyi olan şəxslərin ailə üzvləri, yaxın dostları, işəgötürənlər) arasında onların əmək fəaliyyətinin təşkili və bunun nəticəsində gəlirin əldə edilməsi zəminində yaranmış münasibətlər sistemi əks etdirən konsepsiya. Model azlıq haqlarının qorunması ilə əlaqəli konsyumerist model sayılır. Modelin çərçivəsinə görə, əgər hər hansı bir demoqrafik qrup çəkisinə uyğun olaraq öz ehtiyac-əsaslı iqtisadi tələblərini irəli sürsə, o zaman şirkətlər və

dövlət həmin tələbin ödənilməsi ilə bağlı müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi məcburiyyətində olacaqdır.

Əlilliyin ekspert (peşəkar) modeli (*Expert or professional model of disability*) - əlilliyin tibbi modelindən törəmə model. Bu model çərçivəsində peşəkar mütəxəssislər tibbi modeldən istifadə edərək əlilliyi olan şəxsin əlilliyini və məhdudiyyətlərini müəyyənləşdirirlər, daha sonra həmin şəxsin mövcud vəziyyətini müsbətə doğru dəyişmək məqsədilə zəruri fəaliyyətləri həyata keçirirlər. Bu modelə əsasən peşəkar və əlilliyi olan şəxs arasında "hökmranlıq-tabeçilik" münasibəti yaradılır, peşəkar əlilliyi olan şəxsin adından və mənafeyindən çıxış edir və onun əvəzinə müdaxilələri təyin edir.

Əlilliyin faciə (xeyirxahlıq) modeli (*Tragedy and/or charity model of disability*) - əlilliyi olan şəxslərin mərhəmətə ehtiyacı olan hadisələrin şəraitini) qurbanı kimi qəbul edilməsi ilə bağlı konsepsiya. Əlilliyin tibbi modeli ilə yanaşı, bu model əlilliyi təsvir etmək məqsədilə əlilliyi olmayan şəxslər tərəfindən ən çox istifadə edilir.

Əlilliyin günah (qəbahət) modeli (*Moral model of disability*) - insanların düçar olduğu əlillik vəziyyətlərinə görə mənəvi məsuliyyətin daşınması ilə bağlı konsepsiya. Misal üçün, irsi yolla keçən və ya anadangəlmə xəstəliklərə görə həmin şəxslərin valideynləri və ya əcdadları günahkar sayılır, həyat boyu qazanılmış əlilliyə görə insanların bəd əməlləri ittiham edilir, Bu model bəzi dini fundamentalistlər tərəfindən paylaşılır və qədim təriqətlərdə zəif və məhdudiyyətli körpələrin öldürülməsini normal hal kimi qəbul edirdi.

Əlilliyin iqtisadi modeli (*Economic model of disability*) - əlilliyi olan şəxsin əmək prosesində iştirak etmək qabiliyyətinə malik olmaması ilə bağlı konsepsiya. Bu model şəxsin məhdudiyyətinin onun məhsuldarlığına təsirinin qiymətləndirilməsini və əmək qabiliyyətinin itirilməsinin əlilliyi olan şəxs, işəgötürən və dövlət üçün fəsadlarını təsvir edir. Fəsadlar sırasında gəlirlərin azalması və müvafiq xidmətlərdən yararlanmaq üçün əlavə ödənişləri (əlilliyi olan şəxs üçün), aşağı səviyyəli rentabellik göstəricilərini (işəgötürən üçün) və sosial müdafiə ödənişlərinin azalmasını (dövlət üçün) qeyd etmək olar.

Əlilliyin qanuni modeli (*Legitimacy model of disability*) - əlilliyin dəyərlərə əsaslanan anlayış kimi qəbul edilməsi və atipikliklə bağlı izahatların və təriflərin fərdin müəyyən əlillik kateqoriyasına aid olunmasına zəminin yaradılması.

Əlilliyin modeli (*Disability model*) - insanların rastlaşdığı məhdudiyyətlərin tərif olunması və əlilliyi olan şəxslərin ehtiyaclarının qarşılınması ilə əlaqədar qurulan dövlət və cəmiyyət strategiyaları və yanaşmaları. Hər bir əlillik modeli əlillik məsələlərinə cəmiyyət tərəfindən münasibətini izhar edir və bu sahədə müdaxilələrin çərçivələrini müəyyənləşdirir.

Əlilliyin nozoloji strukturu (*Nosology structure of disability*) - əlillik qrupları üzrə əlilliyin yaranmasına səbəb olan təsnifat olunmuş xəstəliklər və patologiyaların məcmusu.

Əlilliyin reabilitasiyası (*Disability rehabilitation*) - əlilliyin aradan qaldırılmasına yaxud kompensasiyasına yönəldilmiş tibbi, psixoloji, pedaqoji, idman, sosial-iqtisadi və digər tədbirlər sistemi vasitəsilə əlilliyi olan şəxslərin müstəqilliyinin, fiziki, əqli, məişət, sosial və peşə qabiliyyətinin tamamilə və ya qismən bərpası.

Əlilliyin səlahiyyətlərin verilməsi modeli (*Empowering model of disability*) - bu model çərçivəsində əlilliyi olan şəxs və onun yaxınları tibbi müayinə (müalicə) və istifadə edəcəyi sosial xidmətlərlə bağlı qərarları özləri verir. Bu modeldə peşəkar mütəxəssislər xidmət göstərən rolunda çıxış edirlər və əlilliyi olan şəxsləri yalnız istiqamətləndirərək onların verdiyi qərarları icra edirlər. Başqa sözlə, bu modeldə əlilliyi olan şəxs öz hədəf və məqsədlərini özü müəyyənləşdirir.

Əlilliyin sosial adaptasiya modeli (*Social adapted model of disability*) - bu model əlilliyi olan şəxslərin məhdudluqlarının əlilliyin özündən yaranıdığını qəbul etsə də, əksər məhdudluqların şəxsin sağlamlıq statusundan daha çox ətraf sosial mühit tərəfindən yaranıdığını etiraf edir.

Əlilliyin sosial modeli (*Social model of disability*) - əlilliyin cəmiyyətin yaratdığı problem kimi müəyyən edilməsi və bu problemin həllinin şəxsin cəmiyyətə tam inteqrasiyası və inkluziyasında görülməsi ilə bağlı konsepsiya. Model çərçivəsində əlillik şəxsin ayrılmaz xüsusiyyəti kimi qəbul olunmur, onun müxtəlif vəziyyətlərin mürəkkəb məcmusu sayılır. Hesab edilir ki, bu vəziyyətlərin çoxu sosial mühit tərəfindən yaradılıb.

Əlilliyin spektral modeli (*Spectrum model of disability*) - insanın müxtəlif görmə, eşitmə və hissiyyat məhdudluqlarının nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı konsepsiya. Modelə əsasən, əlillik funksiyaların və əməliyyatların aşağı səviyyədə həyata keçirilməsini nəzərdə tutmur.

Əlilliyin tibbi modeli (*Medical model of disability*) - insanın xəstəlik, zədə və ümumi sağlamlıq vəziyyətinin mənfiyə doğru dəyişməsi səbəbindən yaranan əlilliyin nəticəsində fərdin rastlaşdığı və peşəkar tibbi mütəxəssislərin müdaxiləsinin tələb olunması ilə bağlı konsepsiya. Tibbi modeldə əlilliyi "sağaltmağa" və ya əlilliyi olan şəxslərin davranışlarında və həyat tərzində sağlam insanların həyat tərzinin tətbiq olunması naminə dəyişiklik yaratmağa çalışırlar. Tibbi model çərçivəsində əlillik probleminin həlli mövcud səhiyyə siyasətinin islahatlarında görülür.

Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi

(*Temporary incapacitation, Reversible incapacitation, temporary loss of capacity to labour*) nisbətən qısa vaxt müddətində sağlamlıq vəziyyətindəki problemlər səbəbindən əmək funksiyalarının yerinə yetirilməsi iqtidarında olunmaması. Daimi və ya uzunmüddətli əmək qabiliyyətinin itirilməsi halında olan şəxsə əlillik statusu verilir.

Əmək qabiliyyətli yaşda olan əmək qabiliyyətli əhali (*Able-bodied population at active working age*) - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş aşağı və yuxarı yaş həddi arasında olan və hər hansı əmək fəaliyyətini həyata keçirmək iqtidarında olanlar.

Əmək reabilitasiyası potensialı (*Labour rehabilitation potential*) - əlilliyi olan şəxsin aşkarlanmamış əmək qabiliyyətlərinin, o cümlədən bacarıq və vərdişlərinin məcmusu.

Əsa (*Handstiek*) - əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hərəkətlərini asanlaşdıran yardımçı vasitə.

Əsas həyat fəaliyyətləri (*Major life activities*) özünüidarəetmə, əl hərəkətlərinin edilməsi, gəzmə, görmə eşitmə, nəfəs alma, öyrənmə, cəmiyyətin əmək və ictimai həyatında iştirak etmə kimi əməllərin (hərəkətlərin) məcmusu.

Əzələ hipotonusu (*Muscular hypotonia*) -əzələlərin boşalması, yumşalması.

Əzələnin hipertonusu (*Muscular hypertonia*) -əzələnin yüksək dərəcədə sıxılması, gərginliyi.

F

Fəaliyyət məhdudiyyəti (*Activity limitations*) -gündəlik fəaliyyətləri yerinə yetirərkən, insanın qarşılaşacağı çətinliklər və maneələrin məcmusu.

Fəaliyyət sahəsi (*Activity field, scope*) - gündəlik normal həyatın axınıni təmin etmək üçün insanın müxtəlif sahələrdə həyata keçirməli olduğu vəzifə və əməllərin məcmusu. Fəaliyyət sahələrini dörd əsas qrupda təsnif etmək mümkündür: 1) bədən təmizliyi; 2) qidalanma; 3) hərəkət edə bilmə; 4) ev administrasiyası.

Fəallıq (*Activity*) - şəxsin gündəlik normal həyatın axarında həyata keçirilmiş və icrası vacib olan vəzifələrin yerinə yetirə bilməsi.

Fərdi xidmət planı (*Individual service plan*) -evdə və ya xidmət mərkəzində yaşayan və qayğıya möhtac olan insana veriləcək standart sosial qayğı xidmətlərinin növünü, məzmununu və sıxlığını müfəssəl izah edən, həmin insanın və ya ailə üzvlərinin istəklərini də nəzərə alan sosial işçi tərəfindən sistemli şəkildə hazırlanmış tədbirlərin siyahısı.

Fiziki çatışmazlıq (*Corporal defect, physical affliction, physical handicap*) - insanın fiziki inkişafında və ya bədən üzvünün (üzvlərinin) fəaliyyətində xroniki somatik və ya yoluxucu xəstəliklər nəticəsində yaranmış müvəqqəti, yaxud daimi xarakterli pozuntular.

Fiziki sağlamlıq (*Physical health*) - orqanizmin fizioloji sistemlərinin əsas göstəricilərinin fizioloji normalar daxilində olması və onların insanın xarici mühitlə qarşılıqlı fəaliyyət zamanı adekvat dəyişilməsi. Fiziki sağlamlıq insanın fizioloji orqanların mövcud vəziyyəti ilə ölçülür. Fiziki sağlamlığa təsir edən əsas amillər: sistemli qidalanma, tənəffüs, fiziki fəaliyyət, gigiyena və s.

Fizioterapevt (*Physiatrist, physical therapist*) –xəstələrin düzgün hərəkət etməsinə, gücünün və çevikliyinə artırılmasına kömək edən, xüsusi məşqlər vasitəsilə yaraları, tarazlıq və hərəkət problemlərini müalicə edən tibb mütəxəssisi.

Fizioterapiya (*Physiotherapy, physical medicine, iatrophysics*) - fiziki, təbii vasitələrlə (ultra səs, işıq, elektrik cərəyanı, lazer və s.) sistemli şəkildə müalicə.

FM səs gücləndiricisi sistemi (*FM Sound Amplification System*) - üç ünsürdən (mikrofon və ya ötürücü (transmitter), birqulaqlı FM qəbuledicisi və enerji yığıcı cihazı) ibarət olan və natiqin dediyini eşitmə məhdudiyyəti olan şəxsə simsiz FM yayımı vasitəsilə çatdıran elektron qurğu.

Funksional pozğunluq (*Functional disorder*) -bədən funksiyalarında və quruluşunda əhəmiyyətli bir itki və ya uyğunsuzluğun olması.

Funksiyaların kompensasiyası (*Functional compensation*) - tam inkişaf etməmiş, pozulmuş və ya itirilmiş orqanizm funksiyalarının bədənin qoruyucu funksiyalarının tam istifadə olunması sayəsində əvəzlənməsi.

G

Görmə qabiliyyəti məhdud olan insan (*Visually impaired person, person with visual impairment*)- tək və ya hər iki gözündə tam və ya qismən görmə itkisi və ya məhdudluğu olan şəxs.

Görmə qabiliyyəti məhdud olan şəxslərlə ünsiyyətin etik prinsipləri (*Ethical principles of communication with persons with visual impairment*) - görmə qabiliyyəti məhdud olan insanlarla ünsiyyətin qurulmasının müxtəlif qaydaları. Buna əsasən, müşahidə olunmasından öncə görmə qabiliyyəti məhdud olan şəxsə əli uzatmaq lazımdır, bu zaman onun əlini sıxmaq və onu istiqamətləndirmək qətiyyənlə məsləhət görülmür ; həmin insanlarla danışıqda özünü adla təqdim etmək lazımdır; görmə qabiliyyəti məhdud olan insanlarla bir məkanda olduqda, həmin məkani sözlərlə ona təqdim edib, məkanda olan əşyalar və maneələr və onların yerləşməsi haqqında məlumat vermək lazımdır; nəyisə təsvir edəndə səsləri, ətirliyi, məkani əks etdirən sözlərdən istifadə etmək zəruridir; görmə qabiliyyətli məhdud olan insan üçün mətn oxunduqdan əvvəl mətn haqqında qısa məlumat vermək lazımdır və s.

Görmə qabiliyyətinin məhdudluğu (*Visual impairment*) - anadangəlmə faktoru daxil olmaqla, müxtəlif səbəblərdən, o cümlədən, zədələr və ya xəstəliklər fonunda yaranan tam və ya qismən görmə qabiliyyətinin itirilməsi.

Gözdən əlillər günü (*Day of the Blind*) - 13 noyabr 1745-ci ildə məşhur Fransız pedoqoqu, gözdən əliliyi olan şəxslər üçün məktəb və müəssisələrin əsasını qoymuş Valentin Haüyün anadan olan günü. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının qərarına əsasən 13 noyabr Beynəlxalq gözdən əlillər günü kimi qeyd olunur.

Gözə görünməyən əlillik (*Invisible disability*) - əliliyi olmayan şəxslər tərəfindən birbaşa zahiri baxış vasitəsilə aşkar oluna bilməyən əlillik. Gözə görünməyən əlillik misalları autizmi, hiperaktivlik səbəbindən diqqət çatışmasızlığını, bəzi xroniki ürək-damar xəstəliklərini və s. ehtiva edir.

H

Hemiparez (*Hemiparesis*) - bədənin yarı hissəsinin əzələlərində olan qüvvətsizlik, iradi hərəkətlərin tamamilə itirilməsi vəziyyəti.

Hemofiliya (*Hemophilia, haemophilia, angiostaxis, bleeding sickness*) - qanın laxtalanma xüsusiyyətinin pozulması ilə xarakterizə olunan irsi qan xəstəliyi. Xəstəlik zamanı oynaqlara, əzələlərə və daxili orqanlara öz-özünə zədə və ya cərrahi müdaxilə nəticəsində qanaxma baş verir. Adətən xəstəlikdən kişilər əziyyət çəkirlər, qadınlar isə hemofiliyanın daşıyıcısı kimi çıxış edirlər və xəstəliyə tutulmurlar.

Həkim-psixiatr (*Psychiatrist, mental physician, mental specialist*) - qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada psixiatriya fəaliyyəti ilə məşğul olan mütəxəssis.

Həndikəp (*Handicap*) - digər şəxslərlə bərabər cəmiyyətin həyatında iştirak etmək imkanının itirilməsi və ya məhdudlaşmasını ifadə edir, əlilliyi olan şəxslərlə ətraf mühit arasında ziddiyyəti təsvir edir.

Hərəkət məhdudluğu olan şəxs (*Mobility impaired, person with mobility impairment*) –yerimə kimi ümumi vərdişlərdən tutmuş əl hərəkətlərinə kimi hərəkətləri məhdudlaşmış insan. Bu şəxslərin məhdudluqları ya anadangəlmə, ya da yaş xəstəliklər və zədələr nəticəsində inkişaf edə bilər.

Hərəkət məhdudluğu olan şəxslərlə ünsiyyətin etik prinsipləri (*Ethical principles of communication with persons with mobility impairment*) - hərəkət məhdudluğu olan insanlarla ünsiyyətin qurulması qaydaları. Burada əsasən, təkərli oturmaq hərəkət məhdudluğu olan insanların şəxsi məkanının bir hissəsi kimi qəbul olur, odur ki, ona söykənmək, onu itələmək və yaxud üzərinə nəyisə qoymaq qətiyyətlə olmaz; yardımın göstərilməsindən öncə hər zaman təkərli oturmaq istifadəçisindən həmin yardıma ehtiyacı olub- olmamasını soruşmaq lazımdır; əgər təkərli oturmaq idarə edə bilsinizsə, o zaman bunu ehtiyatla və yavaş etmək lazımdır; təkərli oturmaq istifadəçisinin getdiyi məkanın müəssisə olub- olmamasını soruşmaq lazımdır; mümkün olduğu halda təkərli oturmaq istifadəçisinin sifəti həmsöhbəti ilə bir səviyyədə olmalıdır və s.

Hipodinamiya (*Hypodynamia, physical inactivity, sedentary lifestyle*) - bu və ya digər səbəbdən fiziki fəaliyyətin məhdudlaşması ilə müşayiət olunan vəziyyət. Oturmaq həyat tərzini və oturmaq peşə fəaliyyəti uzun sürən, kosmik uçuşlar zamanı çəkisizlik vəziyyəti nəticəsində inkişaf edə bilər.

Hipoksiya (*Hypoxia, oxygen deficiency, oxygen deprivation, anoxia*) - toxumalarda oksigen miqdarının aşağı olması, çatışmazlığı, tənəffüs orqanlarının xəstəliyi, ürək çatışmazlığı və s.

Hippoterapiya (*Therapeutic horse riding, adaptive riding, hippotherapy, equine assisted activity*) - atların istifadəsini ehtiva edən müalicə üsullarının məcmusu. Hippoterapiya tədbirləri sayəsində xəstələrin tonusu qalxır, müvazinət və hərəkətlərin əlaqələndirilməsində yaxşılaşma müşahidə olunur, xüsusilə də pasiyentin psixi inkişafında irəliləyiş görünür.

Hospitalizasiya (*Hospital admission, stationary admission, hospital confinement, hospitalization*) - şəxsin sağlamlıq vəziyyətində ciddi problemlərinin yaranması səbəbindən stasionar tibbi müalicə müəssisəsində yerləşdirilməsi.

X

Xəstələnmə səviyyəsi (*Morbidity rate, incidence rate, disease burden*) - ümumi əhali və ya onun müxtəlif qrupları arasında xəstəliklərin yayılma dərəcəsi. Bu göstərici əhalinin sağlamlıq vəziyyətini əks etdirir və bir il ərzində müvafiq ərazidə 100, 1000 və 10000 nəfərə düşən qeydə alınmış xəstəliklərin sayı ilə ölçülür. Tibb müəssisələrində ümumi xəstələnmə səviyyəsi, müvəqqəti iş qabiliyyətinin itirilməsi ilə nəticələnən xəstələnmə səviyyəsi, infeksiya, peşə xəstəliklərinin yayılması kimi göstəricilər qeydə alınır.

Xəstəliklərin Beynəlxalq Təsnifatı (*International Classification of Diseases*) - bütün elmə məlum olan xəstəliklərin təsnifat sistemi. Təsnifat

diaqnozun qoyulması üçün zəruri olan açar məlumatlara malikdir (xəstəliklərin siyahısı və hər bir xəstəliyə verilən dörd rəqəmli şifrələri ehtiva edir). Təsnifatda təsnifatlaşmanın üç rəqəmli və dörd rəqəmli vahidləri təsvir edən qlossari (siyahı) də daxildir. Təsnifatın nomenklaturasına görə bütün xəstəliklər 17 sinfə bölünür.

Xidmət keyfiyyəti (*Service quality*) - sosial xidmətlər sahəsində istər evdə, istərsə də xidmət mərkəzində olan və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlara qarşı tətbiq olunan sosial qayğı və xidmətlərin təşkilati quruluşundan, təşkilat sistemindən və idarəetmə funksiyasından məmuniyyətin, razılığın ifadəsi.

Xidmət mərkəzi (*Service centers*) - hər yaşda qayğıya ehtiyacı olan insanlara müddətli və ya daimi olaraq təşkilati sosial təminat xidməti göstərmək üçün yaradılan müstəqil qurum.

Xidmət mütəxəssisi (sosial xidmət işçisi) (*Social service specialist*) - xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insana evdə və ya xidmət mərkəzində qulluq göstərən, bu sahədə professional səviyyədə təhsil almış mütəxəssis.

Xidmət sənədi (*Service document*) - müraciət edən şəxsin qayğıya ehtiyacı olub-olmadığını, qayğıya ehtiyac dərəcəsini, xidmət və təminat növlərini özündə əks etdirən, xidmət heyəti tərəfindən hazırlanmış hesabat.

Xidmət strukturları (*Service institutions, service agencies, service entities*) - evdə və ya xidmət mərkəzində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlara sosial təminat xidmətləri təqdim etmək funksiyasını daşıyan hökumət və qeyri-hökumət qurumları.

Xroniki xəstə (*Chronic patient, long-term care patient*) - tibbi müalicə və reabilitasiya xidməti almasına baxmayaraq öz fiziki və ya psixi vəziyyətində narahatlığından xilas olmayan şəxs.

Xroniki xəstəlik (*Chronic ailment, chronic disease*) - tibbi müalicə və reabilitasiyaya baxmayaraq, xəstəliyin, əlilliyin aradan götürülməməsi. Şəxsin əmək fəaliyyətinə maneə olan, mütəmadi nəzarət və müalicə tələb edən xəstəliklər (qan xəstəlikləri, ürək-damar xəstəlikləri, həzm sistemi xəstəlikləri, sidik yolları və çoxalma orqanı xəstəlikləri, dəri xəstəlikləri, xərçənglər, endokrin xəstəliklər, ruhi davranış pozğunluqları, sinir sistemi xəstəlikləri).

Xüsusi şərait (*Special conditions*) - sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin pedaqoji-psixoloji, tibbi, sosial və digər xidmətlərdən yararlanması məqsədilə təşkil olunmuş xarici mühitin əlamətlərinin məcmusu.

Xüsusi təhsil (*Special education*) - xüsusi şərait yaratmaqla sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin məktəbəqədər, ümumi və peşə-ixtisas təhsilinin alınması prosesi.

Xüsusi təhsil bölməsi (*Special educational branch*) - sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil alması üçün ümumi təyinatlı təhsil müəssisəsində yaradılmış struktur hissə.

Xüsusi təhsil müəssisəsi (*Special educational institution*) - sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil alması üçün yaradılmış təhsil qurumu.

XÜSUSİ TƏHSİLƏ EHTİYACI OLAN ŞƏXS (*Person in need special education*) - zehni qavrama səviyyəsi müxtəlif səbəblərə görə, şəxsi xüsusiyyətləri və təhsil attestasiyaları baxımından yaşlılarından gözlənilən orta göstəricidən aşağı olan insan.

Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar (*Children in need for special education*) - fərqli zehni xüsusiyyətləri və bacarıqları səbəbindən xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar.

I

İCF - "International Classification of Functioning, Disability and Health" operativliyin, çatışmazlığın və sağlamlığın beynəlxalq təsnifatı. Dünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən 2000-ci ildə əlilliyin təsnif edilməsi, reabilitasiya xidmətlərinin fəallığının artırılması istiqamətində inkişaf etdirilən, ictimai baxımdan çox ölçülü bir təyin etmə və kodlama sistemi. İCF beş əsas elementdən və bunların təzahürlərindən ibarətdir: 1) bədən quruluşu və bundan doğan əlillik; 2) bədən funksiyası və bundan doğan funksional pozğunluqlar (disorder); 3) fəallıq (hərəkət) vəziyyəti və bundan doğan narahatlıqlar; 4) sosial fəaliyyətin vəziyyəti və bundan doğan əlillik; 5) mürəkkəb amillər (ətraf mühit, ailə, insan və bundan doğan şəxsi, ailəvi və ekoloji problemlər). İCF və ICDH-10 arasında üç mühüm fərq var: 1) əlillik (impairment.) əvəzinə bədən quruluşu və funksiyası; 2) çatışmazlıq (disability) əvəzinə fəallıq; 3) sosial və ekoloji əlillik yerinə ictimai işləyən anlayışları istifadə edilir. Beləliklə, İCF modelində əlilliyinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən daha çox mövcud potensialları (güc mənbələri) və bu potensialların sosial və ekoloji aspektləri vurğulanır.

İCIDH-10 - "International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps" əlilliyin, sağlamlıqda çatışmazlıqların Beynəlxalq Təsnifatı. Dünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən 1980-Cİ ildə əlilliyin qiymətləndirilməsinə yönəlik sınaq məqsədilə yaradılan bir təyin etmə və kodlama sistemi.

İflic (*Palsy, paralysis, apoplexia*) - beyin, mərkəzi və periferik sinir sisteminin hərəkət mərkəzlərinin zədələnməsi nəticəsində iradi hərəkətlərin itməsi. İflic keçirən insanların təqribən üçdə biri adətən bir aya sağalır, lakin iflic keçirən xəstələrin əksəriyyəti uzun müddətli problemlərlə üzləşir. Səhhətlərində əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşma müşahidə olunması üçün bir il və daha artıq müddət tələb oluna bilər. Təəssüf ki, əksər kəskin hallarda iflic ölümcül ola bilər və uzun müddətli əlilliklə nəticələnə bilər.

İİV (HIV) - insanın immunçatışmazlığı virusu.

İİV infeksiyası (*HIV infection*) - İİV-in törətdiyi xəstəlik.

İİV/QİÇS-lə yaşayan şəxslər (*People living with HIV/AIDS*) - İİV-ə yoluxmuş, yəni xəstəliyin əlamətləri olmadığı ilkin mərhələsində, həmçinin immun sisteminin dərin zədələnməsi mərhələsində olan insanlar.

İİV-in anadan uşağa ötürülməsinin profilaktikası (*Prevention of mother-to-child trans-mission of HIV*) - hamiləlik dövründə, doğuş və ana südü ilə qidalandırma zamanı İİV-in anadan uşağa keçməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş kompleks profilaktik tədbirlər sistemi.

İİV-in anonim müayinəsi (*Anonymous HIV testing*) - şəxsiyyəti təsdiq edən sənədi təqdim etmədən və ya şəxsi məlumatları bildirmədən tibbi diaqnostikanın aparılması.

İİV-in konfidensial müayinəsi (*Confidential HIV testing*) - müayinə və onun nəticələri barədə məlumatın məxfi saxlanılmasına zəmanət verməklə tibbi diaqnostikanın aparılması.

İİV-müsbət status (*HIV-positive status*) - insan orqanizmində yoluxma faktını təsdiq edən İİV-in və ona qarşı anticisimlərin olması.

İkinci qrup əlillik (*Disability group II*) - xəstəlik, travma və ya anadangəlmə məhdudiyətlər nəticəsində orqanizmin həyat fəaliyyətinin (təhsil-alma, ünsiyyət, uyğunlaşma, öz davranışına nəzarət etmə, hərəkət etmə, özünə xidmət etmə, əmək fəaliyyəti) kəskin məhdudlaşması və ya əmək fəaliyyətinin mümkün olmaması. Eyni zamanda əlilliyi olan şəxs digər insanın yardım və ya qulluğuna ehtiyac duymur.

İlkin əlillik (*Primary disability*) - müəyyən inzibati ərazidə təqvim ili ərzində ilk dəfə rəsmən əlil kimi qeydə alınan şəxslərin sayının ümumi əhalinin sayına nisbəti.

İmmobilizasiya (*Immobilization, fixation, bracing*) - bədənin hər hansı bir xəstə və ya zədələnmiş hissəsinin hərəkətsizliyinin təmin olunması. İmmobilizasiya zamanı zədələnmiş və yaralanmış ətraflar ağrısızlaşdırılır, şokun və infeksiyanın qarşısı alınır.

İnfrastruktur (*infrastructure*)-sistemin fəaliyyəti üçün bir-biri ilə bağlı olan struktur və obyektlərin məcmusu.

Məsələn, təhsildə- tədrisi təşkil edən idarə və təşkilatlar; hərbində - hərbi qüvvələr və onların fəaliyyətini təşkil edən idarə və təşkilatların birgə sistemi.

İnklyuziv qərar qəbul etmə (*Inclusive decision-making*) - qərarın birbaşa təsir etdiyi şəxslərin fəal şəkildə iştirakı ilə seçimlərin nəzərdən keçirilməsi və qərar verilməsi üsulu.

İnklyuziv təhsil (*Inclusive education*) - xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində digər uşaqlarla birgə bilik və vərdişlərin qazanılması prosesi.

İnklyuzivlik (*Inclusion*) - əlilliyinin növündən, formasından və ağırlıq dərəcəsiindən asılı olmayaraq, yaşadığı yerdə layiqli həyat sürməsi üçün iş, təhsil və digər sosial mühitin və infrastrukturun əlilliyi olan şəxsə müəssərliyinin təmin edilməsi.

İnsan orqan və (və ya) toxumalarının transplantasiyası (*human organ and tissue transplantation*) - insan həyatının xilas edilməsi və sağlamlığının bərpası üçün cərrahiyyə əməliyyatı aparmaqla xəstədə olmayan və ya zədələnən orqan və (və ya) toxumaların donorun və ya insan meyitinin orqan və (və ya) toxumaları ilə əvəz edilməsi.

İnteqrasiya (*Integration*) - əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətin həyatında iştirakı və qəbulu. Əliliyin növündən, formasından və ağırlıq dərəcəsiindən asılı olmayaraq əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər səviyyədə cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştirakı, onların cəmiyyətə inteqrasiya etməsinə şərait yaradılmasını nəzərdə tutur. İnklyuziyadan fərqli olaraq, əlilliyi olan şəxsiərin "qarışq" şəkildə deyil, digər insanlarla paralel inkişafını nəzərdə tutur.

İnteqrasiya təlimli təhsil müəssisəsi (*Integrative educational institution*) - sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərlə sağlam şəxslərin birgə təhsil alması üçün xüsusi şərait yaradılmış ümumi təyinatlı təhsil qurumları.

İş qabiliyyətinin itirilməsinə gətirib çıxardan zədələrin, pozuntuların və xəstəliklərin Beynəlxalq Təsnifatı (*International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps*) - Dünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən işlənilib hazırlanan və reabilitasiya tədbirlərinin müəyyənəndirilməsi və keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan beynəlxalq təsnifat sistemi. Təsnifat vahidləri kimi pozuntular (əqli, görmə, eşitmə, nitq, motorika), 9 funksional pozuntu (davranış, kommunikasiya, vərdişlər) və 9 zədə (oriyentasiya, mobillik, sosial inteqrasiya) müəyyənəndirilib. Hər bir vahid, öz növbəsində daha aşağı vahidlərə bölünür. Ən son vahid üçrəqəmli kodlarla təsvir olunan alt kateqoriyalardır.

J

Jest dili (*Sign language, finger-speech, kinetic speech*) - eşitmə qabiliyyəti məhdud olan insanların ünsiyətini asanlaşdırmaq üçün istifadə olunan mimika və əl-qol işarələrinin məcmusu. Hər jest müəyyən bir anlayışı, yəni sözü ifadə edir. Jest sözlə sıx bağlıdır, fikri əhatə edir.

K

Katatonik oyanma sindromu (*Catatonia, catatonic excitement syndrome, catatonic rage syndrome*) - səbəbsiz, məntiqsiz və pərakəndə, bəzən stereotip formada meydana çıxan, təhrif olunmuş hərəkətlərlə ifadə olunan oyanma halı. Şəxsin xarici görünüşü qeyri-təbii, nitqi isə anlaşılmaz olur. Fikrin əksinə ifadə edilməsi, həmçinin neqativ mövqeyin nümayiş olunması nəzərəçarpan əlamətlərindəndir.

Kəsilməmiş sərhəd (*Curb cut*) - təkərli oturacaq istifadəçisinin səkidən yola keçidinin asanlaşdırılması üçün sivri bucağı kəsilməmiş yol hissəsi.

Kompulsiya (*Compulsion*) - insanın "qeyri-adi, fəvqəltəbii" şəkildə onu qorxudan hadisənin, sarışan fikirlərin qarşısını almaq və ya həyəcanı, gərginliyi azaltmaq üçün etməyə ehtiyac hiss etdiyi fiziki və ya psixi hərəkətlərdir (rituallar).

Korset (bax Bandaj)

Kvota (*Quota*) - müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən işəgötürənlərə sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxsləri işlə təmin etmək üçün müəyyən edilmiş iş yerlərinin (işçilərin) minimum sayı.

Q

Qanqrena (*Mortification, sphacelation, gangrene*) - travma, infeksiya nəticəsində insan orqanizmində baş verən və toxumanın, orqanın və ya bədənin bir hissəsinin çürüməsi.

Qayğıya ehtiyac (*Care requirement*) - insanın xroniki xəstəlik, qocalıq və əlillik nəticəsində müxtəlif fiziki, ruhi və zehni məhdudyyətlər və maneələr səbəbindən

öz həyat və fəaliyyət sahəsində başqalarının sosial xidmətinə və dəstəyinə daimi ehtiyacının olması.

Qayğıya ehtiyac duyan əliliyi olan şəxs (*Care recipient with disability*) - ağır yaralanma, xəsarət alma, doğuşdan gələn və ya daha sonra ortaya çıxan hər hansı bir əlilik səbəbilə başqalarının müxtəlif dərəcələrdə və sıxlıqda davamlı olaraq xidmətinə ehtiyac duyan insan.

Qayğıya ehtiyac riski (*Care requirement risk*) -insanın əlilik, qocalıq, xəstəlik kimi səbəblərdən başqalarının fiziki və sosial xidmətinə davamlı olaraq ehtiyac duyması riskini göstərən həyati təhlükə.

Qayğıya ehtiyacı olan şəxs (*Care receiving person*) - xroniki xəstəlik, qocalıq və əlilik səbəbilə gündəlik həyatın fəaliyyət sahəsinə aid olan əsas tələblərini əhəmiyyətli dərəcədə yerinə yetirə bilmədiyi üçün başqalarının sosial nəzarət xidmətinə və dəstəyinə daim ehtiyac duyan, reabilitasiya xidməti alması vacib olan insan.

Qeydiyyatdan keçən işsiz əliliyi olan şəxs (*Registered unemployed person with disability*) -işləmək arzusunda olan, iş axtaran, lakin iş tapmayan və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında qeydiyyatda olan əliliyi olan insan.

Qeyri-könüllü hospitalizasiya (*Involuntary admission, coercion hospitalization, compulsory hospitalization*) - ağır psixi və ya fiziki pozuntusu (xəstəlik) olan şəxsin onun iradəsindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada məhkəmənin qərarı əsasında tibbi müayinə və müalicə məqsədi ilə yerləşdirilməsi.

QİÇS (AIDS) - qazanılmış immun çatışmazlığı sindromu (İİV infeksiyasının son mərhələsində insanın immun sisteminin dərin zədələnməsi nəticəsində yaranan xəstəlik).

Qulluğa ehtiyacı olan xəstə (*Care patient*) -yüksək dərəcəli xroniki xəstəlik səbəbindən davamlı olaraq sosial və tibbi qulluq xidmətlərinə ehtiyac duyan şəxs.

L

Loqoped (*Speech therapist, speech and language pathologist, logopaedist*) - həm uşaqlara, həm də böyüklərə xas olan nitq qüsurlarının aradan qaldırılması məqsədilə zəruri metodikaları müyyənəşdirib tətbiq edən mütəxəssis. Loqoped pasiyentlərə səslərin düzgün tələffüz edilməsində, səslərin fərqləndirilməsində və loqonevrozdan (pəltəklidən) müalicədə yardım göstərir.

Loqopediya (*Lialiatry, logopedia, speech and language therapy, speech training*) - loqopediya yunan sözü olub düzgün nitq tərbiyəsi mənasını bildirir. Nitq qabiliyyəti məhdud şəxslərin təlim-tərbiyəsi, inkişafı və təhsili ilə məşğul olan elm sahəsidir. Loqopediya nitq fəaliyyətinin pozulmasının səbəbini, mexanizimini, simptomatikasını və quruluşunu öyrənir.

M

Meynstriminq (yanaşma) (*Mainstreaming (approach)*) - əlilliyi olan və əlilliyi olmayan uşaqların sosial və öyrədici yöndən birləşməsinə kömək edən təhsil strategiyası. Bunun məqsədi uşağın tam sağlması deyil, onun maraq və qabiliyyətlərini ən yaxşı formada istifadə etməsinə, cəmiyyətdə sərbəst hərəkətinə kömək etməkdən ibarətdir.

Məcburi hospitalizasiya (tibbi xarakterli məcburi tədbirlər) (*Involuntary admission (coercive medical measures)*) — anlaşılmaz vəziyyətdə cinayət törətmiş və ya cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş, yaxud psixi pozuntu vəziyyətində olan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada məhkəmənin qərarı əsasında psixiatriya müəssisəsinə müayinə və müalicə məqsədi ilə yerləşdirilməsi.

Məsləhət psixologiyası (*Counselling psychology*) - insanın daha fəal davranışlarla sosial mühitə uyğunlaşması məqsədi ilə istifadə edilən məlumatları əhatə edən psixologiya sahəsi.

Məsləhətləşmə xidməti (*Counselling service, consultation service*) - psixo-sosial problemlərlə üzləşən insanlara problemlərin həllində yardımçı olmaq və lazımı məlumat və çıxış yollarını təqdim etmək məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyətlərin məcmusu.

Məsləhətləşmə mərkəzi (*Counselling center, consultation center*) - insanın ictimai və şəxsi həyatında qarşılaşdığı sosial xarakterli suallarının cavabını tapmaq və ya problemlərinin həllini axtarmaq üçün müraciət etdiyi mövzu ilə bağlı sosial məsləhətçilərdən ibarət olan qurum.

Mobillik (*Mobility*) - əlilliyi olan şəxslərin müstəqilliyinə şərait yarada biləcək vasitələrə uyğunlaşma və onların köməyi ilə hərəkət etmə bacarıqların məcmusu. Məsələn, qoltuq altı.

Monoplegiya (*Monoplegia, hemiparaplegia*) - insan orqanizminin hər hansı bir ətraf nayihəsinin iflici.

Motorika (hərəkətlilik) (*Motility, movements, motor activity*) - orqanizmin biomexaniki, fenomenoloji və psixoloji aspektlərdən birləşdirən funksiyası.

Mürəkkəb çatışmazlıq (*Multiple deficiency*) - insan orqanizminin fiziki pozuntuların, əqli və ya psixi ləngimələrin məcmusu.

Müstəqil həyat (*Independent living*) - əlilliyi olan şəxsin digər insanlarla münasibətdən, fiziki imkanlardan, ətraf mühitdən və sosial xidmət sahəsinin inkişafından asılı olan psixoloji oriyentasiyası. Müstəqil həyat əlilliyi olan şəxsin cəmiyyətin ayrılmaz hissəsini təşkil etmək, cəmiyyətdə cərəyan edən bütün sosial və siyasi proseslərdə iştirak etmək, seçim müstəqilliyini, yaşayış və digər təyinatlı binalara, nəqliyyat və kommunikasiya vasitələrinə, əmək bazarına və təhsil sisteminə çıxışı ehtiva edən insan haqlarıdır.

Müstəqil həyat konsepsiyası çərçivəsində əlilliyi olan şəxs özü qərar çıxarmaq, seçmək və həyat vəziyyətlərini idarə etmək hüququna malikdir.

Müəssər (*Accessible*) - fərdin istifadəsi üçün əlçatan olan ehtiyatların məcmusu, o cümlədən qurğular, vasitələr, infrastruktur obyektləri, proqramlar və ya fəaliyyət növləri.

Müəssər veb səhifələrin dizaynı (*Accessible web design*) - universal dizayn qaydalarına uyğun tərtib olunan və məhdudluqları olan insanların həmin səhifələrdən istifadəsini tam və ya qismən təmin edən dizayn üsulu.

N

Nevroz (*Neurosis, neuroticism, neurotic disorder, kakergasia*) - insanın sinir sisteminin geri dönmə ehtimalı olan funksional pozğunluğu. Bu, sinir sisteminə uzun müddət ərzində üzücü təsir edən müxtəlif faktorların təsiri nəticəsində baş verir.

Nitq qabiliyyəti (*Vocality, verbal ability*) - nitq fəaliyyətində müvafiq dilin mənimsənilməsi və ondan istifadə etmə bacarığı.

Nitq qabiliyyətinin məhdudluğu (*Speech impairment*) - sadə səslərin təhrifindən tutmuş dildən istifadə qabiliyyətinin tam və ya qismən itirilməsi və funksional nitq üçün oral-motor mexanizmin pozulması fonunda şəxsin digər şəxslərlə ünsiyyət imkanlarının məhdudlaşdırılması.

Nitq qabiliyyəti məhdud olan şəxslərlə ünsiyyətin etik prinsipləri (*Ethical principles of communication with persons with speech impairment*) - nitq qabiliyyətinin məhdudluqları və problemləri ilə yaşayan insanlarla ünsiyyət qurulması qaydaları. Buna əsasən, nitq qabiliyyəti məhdud olan insanlarla danışarkən etinasız davranmaq olmaz; nitq qabiliyyəti məhdud olan insanın çıxışını kəsmək olmaz, yalnız onun çıxışı qurtarmasına əmin olduğdan sonra danışmağa başlamaq olar; söhbətin gedişatını süni şəkildə sürətləndirmək olmaz; danışarkən həmsöhbətin düz üzünə baxmaq, səbrli olmaq və adi söhbətlə müqayisədə həmin söhbətin daha çox vaxt aparacağını nəzərə almaq lazımdır və s.

Nitq məlumatının daxil olması və nitqintanıması (*Speech input and speech recognition*) - kompyuter üzərində nəzarət və mətnin kompyuterdə tərtib olunması üçün istifadə olunan üsul. Nitq məlumatının daxil olması üzrə proqram təminatı mikrofonla təchiz olunur.

Nozologiya (*Nosology*) - patologiya və kiliniki tibbin əsas vəzifələrinin həll olunmasına xidmət edən xəstəliklər haqqında elm. Nozologiya patologiyanın struktur-funksional əlaqələrinin, habelə xəstəliklərin bioloji və tibbi əsaslarının tədqiqi ilə məşğuldur. Nozologiyanın tərkibində etiologiya (xəstəliklərin yaranma səbəblərini öyrənən elm), patogeneza (xəstəliklərin yaranma və inkişaf mexanizmləri), patomorfogeneza (xəstəliklərin inkişafı fonunda yaranan morfoloji dəyişikliklər), xəstəliklərin nomenklaturası və təsnifatı, diaqnoz nəzəriyyəsi, patomorfoz (müxtəlif amillərin təsiri nəticəsində xəstəliklərin dəyişməsinin tədqiq

edən elm), habelə həkim səhvləri və yatrogeniyalar (tibbi personalın fəaliyyəti nəticəsində yaranan xəstəliklər və patoloji vəziyyətlər) kimi sahələr seçilir.

O

Obsesiya (*Obsession*) - şüura bərkiyərek, qorxu və depressiya meydana gətirən, insanın səylərinə baxmayaraq xilas olmadığı fikir. Hər hansı bir fikir və ya davranışa qarşı, diqqət, həssaslıq və həyəcan niyyətlərinin bir mərkəz ətrafında toplaşmasıdır. Nevroz, həddindən artıq dərəcədə bir aludəçilik, eyni növdən mənasız hərəkətləri etmək vərdişi, səbirsizlik halı və ya davranış qüsurdur. Məsələn, pəncərəni açmadan əvvəl davamlı olaraq stulların yerini dəyişmək; müəyyən günlərin uğurlu olduğunu düşünərək, o günlərdə müəyyən işləri görməmək; müəyyən məsələlərdə danışıqarkən, müəyyən mimikaları nümayiş etdirmək.

Obturator (*Obturator, occluder, seal*) - bərk və ya yumşaq damaq qüsurları üçün istifadə olunan protez.

Oxuma sistemi (*Reading system*) - görmə və hərəkət məhdudiyyətləri, habelə öyrənmə çətinlikləri olan insanlar üçün çap olunmuş mətnin müəssərliyini təmin edən kompyuter avadanlığı və ya proqram təminatı. İşarələrin tanınması üzrə proqram təminatı çap olunmuş mətnin skanner vasitəsilə şəklinin çəkilməsinə nəzarət edir, həmin şəkildə olan surəti kompyuterlə oxuna bilən mətnə çevirir, sonra isə həmin kompyuter mətnini sintez olunmuş nitq vasitəsilə səsləndirir.

Oliqofreniya (*Mental retardation, oligophrenia, oligopsychia, feeble-mindedness*) - əqli gerilik və ya intellektual inkişaf pozuntusu.

Optik həyəcan siqnalı (*Visual alarms*) - binanın və ya qurğunun təhlükə haqqında xəbərdarlıq sistemində quraşdırılmış və eşitmə məhdudiyyəti olan şəxslərin təhlükə haqqında öncədən xəbərdar olunması məqsədilə istifadə olunan, təhlükə anlarında sayrışan qurğu. Səs həyəcan siqnalı verildiyi halda müəssərliyin təmin olunması üçün optik həyəcan siqnalı da verilməlidir.

Orqanizmin funksionallığı (*Body functionality*) - bədən quruluşunda hər hansı bir fəsadın olmaması və bədən funksiyalarının sağlam formada öz işini görməsi.

Ortez (*Orthoses*) - müalicəvi və ortopedik texniki məmulat olub, insanın dayaq-hərəkət aparatının pozulmuş və ya itirilmiş funksiyasının bərpasına və hərəkətinə xidmət edir.

Ortopediya (*Orthopedics, orthopaedics, orthopedy*) - onurğa və hərəkət üzvlərinin (əllərin, ayaqların) sabit deformatsiyalarının öyrənilməsi, müalicəsi və profilaktikası ilə məşğul olan tibb sahəsi.

Ö

Ötürücü (*Carrier*) - xəstəliyin genetik defektini özündə daşıyan və sonrakı nəsle ötürə bilən şəxs.

P

Palliativ yardım (*Palliative care*) - müalicəsi mümkün olmayan şəxslərin və onların ailə problemlərinin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və bu şəxslərə yardımın göstərilməsi üzrə tədbirlər sistemi.

Pandus (*Ramp, wheelchair ramp, rampant*) - əlilliyi olan şəxslərin şəhərdə hərəkətini asanlaşdırmaq üçün binalarda, səkildə və keçidlərdə pilləkən əvəzinə istifadə edilən maili müstəvi.

Panika pozuntusu (*Panic disorder*) - hər hansı bir səbəb olmadan ortaya çıxan, xüsusən də ürəyin sürətli döyünməsi, nəfəs ala bilməmək, döş qəfəsi ağrısı, titrəmə, tərləmə, ürəkgetmə hissi, boğazda tıxanma hissi, nəzarəti itirmə və ölüm qorxularının olduğu panika atakları ilə xarakterizə olunan şiddətli bir narahatlıq halı.

Paralimpiya (*Paralympic Games*) - əlilliyi olan şəxslər arasında vaxtaşırı keçirilən beynəlxalq yarışlar.

Paranoid (*Paranoid, paranoiac*) - sayıqlama ideyaları, hallyusinasiya və psixi avtomatizmlə səciyyələnən psixopatoloji sindrom.

Paraparez (*Paraparesis*) - hər iki əlin və ya hər iki ayağın iflici.

Pasiyent (*Patient*) - fiziki və ya psixi pozuntu vəziyyətində olan və tibbi yardım üçün müraciət edən şəxs.

Patologiya (*Pathology, abnormality, abnormality*) - xəstəliklərin ortaya çıxmasında effektiv və ehtimal olunan faktorları araşdıran elm sahəsi.

Peşə xəstəliyi (*Occupational disease, workrelated disease, industrial malaise*) - uzun müddətdə zərərli əmək şəraitində əmək fəaliyyətinin və ya istehsal mühitinin zərərli amillərinin təsiri nəticəsində sağlamlığın itirilməsi, orqanizmin normal fəaliyyətinin pozulması. Hər hansı bir xəstəliyin peşə xəstəliyi olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsi zamanı həmin xəstəliyin kliniki forması və xəstənin konkret əmək şəraiti nəzərə alınmalıdır. Peşə xəstəliyi səbəbindən əziyyət çəkən işçilər bir sıra imtiyazlara, o cümlədən müavinət almaq hüququna malikdir. Peşə xəstəliyinin fəsadları ilə üzləşən insanlar onlara dəymiş zərərin müqabilində təzminat alınmasını tələb edə bilərlər.

Peşə-əmək reabilitasiyası (*Occupational and labour rehabilitation*) - əlilliyi olan şəxsin peşə seçməsinə, işə düzəldilməsinə, əvvəlki, yaxud yeni peşə üzrə əmək qabiliyyətinin bərpası məqsədi ilə zəifləmiş, yaxud itirilmiş funksiyasının reabilitasiyasına və ya onun yeni peşəyə uyğunlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlər sistemi.

Postravmatik stress zədəsi (*Post-traumatic Stress Disorder, PTSD*) - xroniki və ya kəskin ola bilən və şəxsin ətraflarının izafi ifrat dərəcədə işlədilməsi sayəsində yaranan ağrılı xarakterizə olunan patoloji vəziyyət.

Postvaksinal fəsadlar (*Postvaccinal complication, vaccinal lesion*) - profilaktik peyvəndlər nəticəsində sağlamlığın müxtəlif dərəcədə pozulması.

Pozitiv ayrı-seçkilik (*Positive discrimination*) - bərabər imkanları təmin etmək və sosial həyatda tam iştirak etmək üçün xüsusilə əlillik kimi özəl vəziyyətlərə görə sosial yöndən qorunması lazım olan dezavantajlı qruplara məqbul səviyyədə verilən imtiyazların məcmusu.

Prenatal diaqnostika (*Prenatal diagnostics, prenatal diagnosis*) - hamiləlik dövründə həyata keçirilən tibbi müayinə üsulların məcmusu (döldən götürülmüş müvafiq toxumaların genetik üsullarla analizi).

Protez (*Denture*)- amputasiya olunmuş ətrafın anatomik və funksional cəhətdən bərpa olunması üçün istifadə olunan nexniki vasitə.

Psixi ləngimə (*Mental retardation*) - insanın psixi inkişafında gecikmə, o cümlədən nitq qüsurları, emosional-iradi mühitin pozuntuları və autizm halları.

Psixi pozuntu (xəstəlik) (*Psychiatric disorder, abalienation, mental disorder, thought disorder*) -sosial uyğunlaşmanın və səhhətin pozulması ilə müşayiət olunan, kliniki ifadə olunmuş psixopatoloji davranış forması.

Psixiatriya (*Psychiatry, mental medicine, mental science*) - davranış pozuntularının, əqli və ruhi xəstəliklər səbəbindən davranış və uyğunlaşma pozuntularının üzərində araşdırmaların aparılması, belə xəstəliklərin və əlamətlərin diaqnozun və müalicəsinin öyrənilməsi ilə bağlı məşğul olan tibb sahəsi. Ruhi və sinir xəstəliklərindən qaynaqlanan narahatlıqları və uyğunsuzluqların tibbi və ruhi sağlamlıq proqramları çərçivəsində qarşısını alma, ortaya çıxan əqli-ruhi və psixososial vəziyyətləri və xəstəlikləri təyin edən və bunların müalicəsi ilə məşğul olan elm sahəsidir.

Psixiatriya müəssisəsi (psixonevroloji müəssisə) (*Psychiatric facility (psychoneuro-logical establishment, psychoneurological institution)*) - psixiatriya yardımını sahəsində qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada fəaliyyət göstərən tibb müəssisəsi və ya onun bölməsi.

Psixiatriya yardımı (*Psychiatric care, mental health services*) - pasiyentin psixi vəziyyətinin müayinəsini, psixi pozuntusunun diaqnostikasını, müalicəsinə və profilaktikasını, psixososial reabilitasiyasını özündə birləşdirən ixtisaslaşdırılmış tibbi yardım növü.

Psixo-analiz (*Depth psychology, psychoanalysis, psychoanalytic therapy*) - psixologiyada şüur altını açmaq, əqli və ruhi xəstəliklərin səbəblərini ortaya çıxarmaq və bu cür xəstəlikləri müalicə etmək üçün istifadə olunan metod. Bu metodun əsasında zəhinlə bağlı bəzi əsəb pozuntularını, xəstəliyə səbəb ola biləcək şüuraltı narahatlıqları, arzuları və ya keçmişdə yaşananları şüur üstünə çıxararaq müalicə etmək mümkündür.

Psixo-fizioloji pozuntular (*Psychophysio-logical disorders*) - psixoloji stresə bir reaksiya olaraq ortaya çıxan və bədənin müxtəlif üzvlərinə mənfi istiqamətdə təsir edən dəyişikliklər.

Psixoloji adaptasiya (*Psychologic adaptation*) -insanın cəmiyyətin tələblərinə, özünün tələbatlarına, motivlərinə və maraqlarına uyğun olaraq cəmiyyətdə bir şəxsiyyət kimi mövcud olmasına uyğunlaşma. Psixoloji adaptasiya insan tərəfindən yaşadığı cəmiyyətin normalarının və dəyərlərinin mənimsənilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Psixoloji adaptasiyanın əsas təzahürləri şəxsiyyətin ətrafdakı insanlarla ünsiyyət qurması və onun aktiv fəaliyyətləridir.

Psixoloji sərbəstlik (*Psychological freedom*) -xarici təzyiqlərə baxmayaraq, öz fikrini saxlamaq, öz hərəkətini və emosional reaksiyalarını tənzimləmək, özünüidarəetmə, özünütəsdiqetmə bacarığı,

məsuliyyəti üzərinə götürməyə meylliliyi. Bu cür sərbəstlik psixo-emosional vəziyyəti yaxşılaşdırmaq, narahatlıq və aqressiyanı azaltmaq, qorxu və sinir gərginliyini aradan götürmək, normal yuxunu bərpa etmək, psixoloq və pasiyent arasında etibarlı kontakt yaratmaq məqsədi daşıyır.

Psixoloji-pedaqoji reabilitasiya (*Psychological and pedagogical rehabilitation*) - əlillik xüsusiyyətinə uyğun olaraq əliliyi olan şəxsin müxtəlif tədris metodlarından istifadə olunmaqla inklyuziv təhsil almaq, ünsiyyət, özünə xidmət və öz davranışına nəzarət qabiliyyətinin bərpasına yönəldilmiş tədbirlər sistemi.

Psixoloji-tibbi-pedaqoji komissiya (*Psychomedical and pedagogic commission*) - uşaqlarda fiziki çatışmazlıqların, əqli və psixi ləngimələrin diaqnostikasının aparılmasını, bunun əsasında onların xüsusi təhsilə cəlb olunması barədə qərar qəbul edilməsini, valideynlərinə və ya digər qanuni nümayəndələrinə müvafiq məsləhətlər verilməsini, mübahisəli məsələlərə baxılmasını həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılan və daimi fəaliyyət göstərən mütəxəssislərdən ibarət qurum.

Psixoloq (*Psychologist*) - psixologiyanın hər hansı bir sahəsində təhsil alan və öyrəndiyi bilik və bacarıqları müəyyən ölçüdə tətbiq edən mütəxəssis.

Psixososial məsləhətləşmə (*Psychosocial counselling, psychosocial consultation*) - psixo-emosional stresin aradan götürülməsi və İİV-lə əlaqədar düzgün davranış qaydalarının müəyyən edilməsi məqsədilə müayinə olunan (müayinə olunmuş) şəxslə tibb işçisi və ya sosial işçi arasında testdən əvvəl və sonra aparılan konfidensial dialoq.

R

Reabilitasiya (*Rehabilitation*) - şəxsin müəyyən mühitdə həyat fəaliyyətinin bərpasına yönəlmiş tədbirlər məcmusu.

Reabilitasiya mərkəzi (*Rehabilitation center*) - əliliyi olan şəxslərə və xəstələrə kompleks tibbi-sosial və peşə reabilitasiyasının aparılması üçün nəzərdə tutulan, əliliyi olan şəxslərin əməyə və sosial həyata qatılma bilmələrinə kömək olan müxtəlif sahələrdə ixtisaslaşmış dövlət və ya özəl müəssisə.

Reabilitasiya standartları (*Rehabilitation standards*) - əliliyi olan şəxslərin reabilitasiyasını keyfiyyət və effektivlik baxımından qiymətləndirən normativ sənədlər.

Reabilitasiya vasitələri (*Rehabilitation tools*) - əliliyi olan şəxslərin və xəstələrin itirilmiş funksiyalarının bərpasına kömək edən yardımçı vasitələr (əsalər, qoltuqaltı ağaclar, dirsəkaltı ağaclar və s.).

Reamputasiya (*Consecutive amputation, reamputation*) - amputasiyadan sonra güdülün anatomik və ya funksional yararsızlığı ilə əlaqədar aparılan təkrar əməliyyat.

Revmatoloq (*Rheumatologist*) - artrit və digər oynaq, əzələ və sümük xəstəliklərinin diaqnostika və müalicəsi sahəsində ixtisaslaşmış həkim.

Ruhi xəstə (*Mental patient, mentally unsound, mentally affected, bedlamite*) - müxtəlif səbəblərlə ruhi və əqli xüsusiyyətlərində, həyatın tələbinə uyğun gəlməyəcək səviyyədə davamlı olaraq bacarıq və funksiya itkisi göstərən,

normadan kənar əməllər edən, bir-birinə zidd fikirlər söyləyən, ağrı və məntiqə uyğun gəlməyən danışıq halları ilə seçilən və qayğıya ehtiyacı olan şəxs.

S

Sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaq (tibbi modelə əsasən) (*Under-18 child with health limitations (according to the medical model)*) - orqanizmin ümumi inkişafının pozulmasına səbəb olan müxtəlif əqli, ruhi, fiziki qüsurlar və xəstəliklər nəticəsində həyat fəaliyyəti məhdudlaşan, sosial yardıma və müdafiyyə ehtiyacı olan uşaq. Həyat fəaliyyətinin məhdudlaşması sağlamlıq imkanları məhdud uşağın özünəxidmət, hərəkət, səmtlənmək, ünsiyyət, öz davranışına nəzarət, habelə təhsil almaq, əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq qabiliyyətini və ya imkanlarını tamamilə, yaxud qismən itirilməsində təzahür edir.

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxs (tibbi modelə əsasən) (*Person with health limitations (according to the medical model)*) - xüsusi şərait yaradılmadan həyatda müxtəlif sosial funksiyaların icra olunmasında çətinlik çəkən fiziki çatışmazlığı, əqli və (və ya) psixi ləngimələri olan insan.

Seqreqasiya (*Segregation*) - əhalinin bir qrupunun cəmiyyətdən müəyyən əlamətlərə görə zorla ayrılması siyasəti.

Sensor inteqrasiyasının disfunksiyası (SID) (*Sensory processing disorder*) - hissiyat orqanlarının çatdırdığı məlumatın baş beyin tərəfindən tam və ya qismən qavranmaması. Sensor inteqrasiyasında disfunksiyası olan şəxslər ətraf mühitin qıcıqlandırıcı faktorlarına, o cümlədən parlaq işıq və ya güclü səsə qarşı həddən ziyadə həssaslıq nümayiş etdirirlər.

Səsgücləndirici telefon aparatı (*Amplifying telephone receiver*) - dəstəyində səsin ucalığına nəzarət etmək funksiyası olan, səsgücləndirici cihaz quraşdırılmış və eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş rabitə vasitəsi. Aparat daxil olan səsi gücləndirir.

Skolioz (*Lateral curvature, scoliosis, curvature of spine*) - onurğa ətrafında müşahidə olunan patologiya. Skolioz əsasən 3 formada olur: sadə, qismən əyri, mürəkkəb. Onurğa əyriliyi döş qəfəsinin assimetriyasına səbəb olur və bu da, getdikcə daxili orqanları sıxır.

Sosial adaptasiya (*Social adaptation*) - insanın sosial funksiyalarını həyata keçirmək imkanlarını əks etdirən integrativ proses. Sosial funksiyalar dedikdə, ətraf mühitin və öz orqanizminin adekvat qavranılması, adekvat münasibətlər sistemi və ətrafdakı insanlarla ünsiyyət, əmək, öyrənmə, asudə vaxtın və istirahətin təşkili qabiliyyəti, ailədə və kollektivdə özünəxidmət, qarşılıqlı xidmət və s. başa düşülür. Sosial adaptasiyanın bir istiqaməti kimi sosial-məişət adaptasiyasını, yəni fərdin konkret sosial-məişət şəraitinə, ictimai və ailə-məişət rejiminə uyğunlaşmasını fərqləndirirlər.

Sosial ayrı-seçkilik (*Social discrimination*) -cəmiyyət həyində ayrı-seçkilik etməmə prinsipinin pozulması, fərdlərin və ya sosial qrupların sosial sinif, irq, din, dil, siyasi-fəlsəfi görüş, etnik azlıq, əlillik və s. fərqlər səbəbindən cəmiyyətdə bərabər olmayan bir halla üzləşməsi.

Sosial xidmət qurumu (*Social service institution*) - hər hansı bir sosial xidmət müəssisəsinin öz tərkibində peşəkar olaraq sosial təminat xidmətləri göstərən bölmə.

Sosial xidmət müraciəti (*Social service application*) - sosial-iqtisadi cəhətdən məhdudiyətli insanın sosial kontekstdə dəstək xidmətlərinə ehtiyac duyub-duymadığına dair müşahidənin aparılması istiqamətində müvafiq yerli idarələrinə ünvanlanan istəklər.

Sosial xidmət ödənişləri (*Social service payment*) - sosial təminat sistemləri olan ölkələrdə evdə və ya müəssisədə sosial təminat xidmətləri çərçivəsində meydana gələn müvafiq xərclərinin qismən və ya tamamilə bərpasına yönəldilən qayğıya ehtiyacı olan şəxsə və ya onun adından baxıcıya, mütəxəssis baxıcıya və ya nəzarət orqanına verilən aylıq pul vəsaiti.

Sosial xidmət sahələri (*Social service areas*) - səhiyyə, təhsil və digər sosial xidmətlərin tətbiq olunan sahələrinin məcmusu. Burada sosial işçi və ya sosial xidmətçilər tərəfindən peşəkar səviyyədə müxtəlif sosial qruplara (məsələn, ailə, uşaqlar, gənclər, ahıl insanlar, xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlar, əlilliyi olan şəxslər, qaçqın və məcburi köçkünlər və s.) göstərilən xidmətlərin göstərilməsi nəzərdə tutulur.

Sosial inteqrasiya (*Social integration*) - sosial təcrid olunmaya məruz qalan fərd və ya qrupların (əlilliyi olan şəxs və ya qrupların) iqtisadi və sosial fəaliyyətlərinə maneə olan faktorların aradan qaldırılması, onların həyat səviyyələrinin yaxşılaşdırılması və cəmiyyətdə digər insanlarla bərabər səviyyədə iştirakın təmin edilməsi istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər sistemi.

Sosial işçi (*Social worker, case worker, outreach worker, development worker*) - əlilliyi olan və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şəxslərin ehtiyaclarını müəyyən edən, ehtiyaclarla resurslar arasında əlaqəni təmin edən, bu resurslar haqqında insanları məlumatlandıran və onların bu resurslardan istifadə etməsini əlaqələndirən şəxs.

Sosial iştirak (*Social participation*) - əlilliyi olan və xüsusi qayğıya ehtiyac duyan şəxslərin cəmiyyətdə tamyararlı üzv kimi yaşaması və sosial fəaliyyətlərdə mümkün qədər aktiv olaraq iştirak edə bilməsi.

Sosial qulluq (*Social care*) - sosial xidmət işçiləri tərəfindən qayğıya ehtiyacı olan şəxsə sistemli, planlı və mütəşəkkil bir şəkildə təqdim olunan tibb qulluğu, psixososial (mənəvi) dəstək və evin idarə olunmasına yönələn xidmətlərin məcmusu.

Sosial məsafə (*Social distancing*) - sosial qrupların və ya şəxslərin bir-birinə yaxınlıq və ya özgəninkiləşdirmə dərəcəsini əks etdirən anlayış. İnsanla ictimai qurum arasında sosial məsafənin artması sosial qurumların qruplara və digər təbəqələrə ayrılmasının meyarını təşkil edir.

Sosial müavinətlər (*Social benefits*) - qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və ya birdəfəlik ödənilən pul vəsaiti.

Sosial reabilitasiya (*Social rehabilitation*) - sosial vərdişlərin mənimsənilməsini, əlilliyi olan şəxsin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını, onlara cəmiyyətin həyatında müstəqil iştirak etmək üçün digər şəxslərlə bərabər imkanlar yaradılmasını təmin edən tədbirlər sistemi.

Sosial sığorta (*Social insurance*) - peşə, fizioloji və ya sosial-iqtisadi risklərə görə gəlirinin və ya qazancının davamlı və ya müvəqqəti olaraq itirilməsi halında insanların yaşamaq və dolamışiq ehtiyaclarını qarşılayan sistem.

Stiqma (*Stigma, label*) - sosial stereotipin ünsürü kimi çıxış edən və fərdi və ya qrupu nüfuzdan salan sosial atribut.

Subtitr (*Caption, subtitle*) - eşitmə qabiliyyəti məhdud insanlara video çəkiliş materialında səsləndirilən nitqin çatdırılması məqsədilə kadrlarda yerləşdirilən mətn.

Subtitrli film/video çarx (*Captioned film/video*) - eşitmə məhdudluğu olan şəxslərin filmin və ya video çarxın səs yazmasının mənasını dərk etməsi məqsədilə yazılmış mətnin nümayiş olunduğu video material.

Surdo tərcüməçi (*Sign language interpreter*) - eşitmə məhdudluğu olan şəxslərin digər insanlarla surdodil vasitəsilə ünsiyyətin təşkil olunmasına yardım göstərən mütəxəssis.

Surdotexniki vasitələr (*Deaf aid, equipment for persons with hearing impairment*) - eşitmə məhdudluğu olan şəxslərdə həmin məhdudluqların korreksiyası və ya kompensasiyası, habelə eşitmə qabiliyyəti olan şəxslərin ətraf mühitə adaptasiyası üçün nəzərdə tutulan və məxsusi olaraq işlənilib hazırlanan cihazlar.

Ş

Şəxsin həyat fəaliyyətinin məhdudlaşması (*Limitations of life activities of the person*) - əlilliyi olan şəxsin özünəxidmət, hərəkət, səmtlənmək, ünsiyyət, öz davranışına nəzarət, habelə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq qabiliyyətinin və ya imkanlarının tamamilə, yaxud qismən itirilməsinin təzahür forması.

Şəxslərarası ünsiyyət vasitələri (*Interpersonal communication means*) - görmə məhdudluğu olan şəxslərin brayl sistemi üzrə təlimlə, audio-vasitələr və iri şriftlə təmin edilməsi, əqli məhdudluğu olan şəxslərə dilin asan başa düşülməsinin öyrədilməsi sisteminin təşkil edilməsi, nitq məhdudluğu olan şəxslərə müasir texniki ünsiyyət vasitələrinin tədqim olunması.

Şizofreniya (*Schizophrenia, adolescent insanity, parergasia, dementia praecox*) - insanın düşüncə, duyğu və davranışında, özünə və ətrafındakılara əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən və bəzi dəyişikliklərə səbəb olan psixi xəstəlik.

T

Talassemiya (*Thalassemia, thalassanemia*) -genetik defekt nəticəsində hemoqlobinin sintezinin pozulması və xroniki anemiya ilə xarakterizə olunan irsi qan xəstəliyi Formalarına görə *homoziqot talassemiyanı* (pasiyentə hər iki valideyndən iki qüsurlu, mutasiyaya məruz qalmış gen irsən keçir) və *heteriziqot talassemiyanı* (pasiyent mutasiya məruz qalmış qüsurlu geni yalnız bir valideyndən irsən alır) fərqləndirirlər.

Tam dövlət təminatı (*Full public assistance, complete public provision*) - sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin dövlət tərəfindən təlim, səhiyyə və məişət

xidmətləri, yemək, geyim, ayaqqabı, zərari avadanlıq və fərdi texniki vasitələrlə təmin edilməsi.

Tetraplegiya (*Tetraplegia, pamplegia, quadriplegia, quadriparesia*) - yuxarı ətrafların mərkəzi iflici və aşağı ətrafların periferik iflici.

Təxirə salınmaz psixiatriya yardımı (*Emergency psychiatric care, primary medical health services, emergency psychiatric help*) - həkim-psixiatrın (həkim-psixiatr komissiyasının) qərarı əsasında göstərilən tibb prosedurların məcmusu.

Təkrar əlillik (*Secondary disability*) - tibbi-sosial ekspert komissiyasında təkrar müayinədən keçərək əlillik statusunun təsdiqlənməsi.

Təlimin İntegrasiyası (*Training integration*)-sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün xüsusi şərait yaratmaqla, onların digər insanlarla birgə təlimin həyata keçirilməsi prosesi.

Tibbi reabilitasiya (*Medical rehabilitation, aftercare*) - orqanizmdə anadangəlmə, yaxud sonradan baş verən xəstəlik və ya zədələr nəticəsində pozulmuş funksional qabiliyyətlərin tibbi və digər metodlarla bərpasına və kompensasiyasına yönəldilmiş tədbirlər sistemi.

Tibbi-sosial ekspert komissiyası (*Medical and social expert commission, medical and social expert board, disability evaluation board*) - tibbi-sosial ekspertiza keçirərək əlilliyi olan şəxslərin və 18 yaşınadək uşaqların sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunu qiymətləndirən, bunun əsasında əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sosial müdafiə tədbirlərinə ehtiyaclarını müəyyən edən mütəxəssislərdən ibarət qurum.

Tibbi-sosial ekspert komissiyasının çıxarışı (*Statement (report) of medical and social expert commission*) - tibbi-sosial ekspert komissiyaları tərəfindən verilən, əlilliyin səbəbini, dərəcəsini və müddətini müəyyən edən sənəd.

Tibbi-sosial ekspert komissiyasının rəyi (*Opinion of medical and social expert commission*) -tibbi-sosial ekspert komissiyalarının əlilliyi olan şəxsin kliniki-funksional və sosial statusu, fəaliyyətlərinin təbiəti və məhdudluqları, reabilitasiya potensialı, reabilitasiya tədbirlərinin proqnozunu formalaşdıran fikrin bildirilməsi.

Tibbi-sosial ekspertiza (*Medical and social expert examination, medical and social expert evaluation*) - əlilliyin qiymətləndirilməsi əsasında şəxsin sosial müdafiə tədbirlərinə olan ehtiyaclarının müəyyən edilməsi.

Tiflotexniki vasitələr (*Blind aid, equipment for the persons with visual impairment*) - görmə qabiliyyəti məhdud olan şəxslərin tədrisi, politexnik və istehsalat hazırlığı və xidmətlərdən yararlanması, habelə həmin şəxslərin görmə qabiliyyətinin korreksiyası, inkişafı və bərpası üçün məxsusi olaraq işlənib hazırlanmış cihazlar.

Toxunula bilən işarələr (*Tactile signage*) -görmə qabiliyyəti məhdud olan şəxslər tərəfindən məlumatın qavranılması üçün Brayl şrifti ilə tərtib olunmuş yol işarələri və məlumat cədvəlləri, böyüdülmüş hərfiər və üçölçülü mətnlə təchiz olunmuş lövhələrin məcmusu.

Xəsarət (Zədə) (*Trauma, injury*) - hər hansı xarici təsir (yaralanma, əzilmə, yanma və s.) nəticəsində bədən toxumalarının və ya üzvlərinin zədələnməsi.

U

Universal dizayn (*Universal design*) - binaların, qurğuların və əşyaların əhalinin bütün kateqoriyaları tərəfindən istifadəsi üçün xüsusi adaptasiya tədbirlərinin tətbiq edilməsini nəzərdə tutan dizayn yanaşmasıdır. Universal dizayn prinsipləri kimi aşağıdakılar başa düşülür: 1) istifadədə bərabərlik; 2) istifadədə çeviklik; 3) sadə və intuitiv olaraq anlaşılan dizayn; 4) asanlıqla qavranılan məlumat; 5) səhv edilmə ehtimalı; 6) aşağı səviyyədə fiziki səylərin göstərilməsi; 7) çıxış və istifadə üçün həcm və məkan. Universal dizaynın əsas məqsədi hamı üçün maneəsiz (əlçatan) mühitin yaradılmasıdır. Universal dizayn həmçinin inklyuziv dizayn kimi də tanınır.

Uşaq serebral iflici (*Infantile cerebral paralysis, infantile cerebral palsy*) - baş beyinin doğuşdan əvvəlki, doğuş zamanı və ya doğuşdan sonrakı dövrlərdə müxtəlif səbəblərdən zədələnməsi nəticəsində əmələ gələn, adətən erkən uşaqlıq dövründə aşkarlanan və hərəkəti pozğunluqlarla: iflic, əzələ zəifliyi, koordinasiya pozğunluqları, qeyri-iradi hərəkətlərlə xarakterizə olunan patoloji vəziyyət.

Ü

Ümumi xəstəlik (*Systemic disease, general illness, common disease*) - birbaşa peşə xəstəliyi və ya əmək zədəsi ilə əlaqəli olmayan, lakin fiziki və ya psixi pozuntular nəticəsində insan orqanizmində yaranan hər hansı patoloji vəziyyət. Əgər əlillik işlə bağlı olmayan zədə (məişət zədəsi) nəticəsində yaranıbsa, o zaman əlillik səbəbi ümumi xəstəlik kimi nəzərə alınır.

Ümumi təyinatlı təhsil müəssisəsi (*General education institution*) - təhsil sahəsində xidmətlərin göstərilməsi, ümumi bilik və vərdişlərin yeni nəsillərə aşılması istiqamətində fəaliyyət göstərən təhsil qurumu.

Y

Yardımcı avadanlıqlar (*Assistance devices*) - fiziki məhdudiyətli şəxslərin istifadə etməsi üçün nəzərdə tutulmuş vasitələr. Fiziki məhdudiyətli şəxslərin funksionallığının, özünə qulluğunun təmin edilməsi məqsədilə hazırlanan avadanlıqlardır.

Yardımcı heyvanlar (*Assistance animals*) - məhdudiyətləri olan şəxslərin müstəqil həyat tərzini bu və ya digər dərəcədə təmin edən və təlim-əsaslı yardım xidmətləri göstərən heyvanlar (itlər və s.).

Yardımcı məktəb (*Special needs school*) - sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar, o cümlədən əqli məhdudiyətli uşaqlar üçün təhsil sahəsində xidmət göstərən qurum.

Yazılışın motorika təqdimatı (*Finger spelling*) - müəyyən söz və ya anlayışın eşitmə və nitq məhdudiyəti olan insanların surdodili ilə ifadə oluna bilməyəcəyi halda həmin söz və ya anlayışın surdodil əlifbası ilə nümayişi.

Yeni minillikdə Əlillərin Hüquqları haqqında Pekin Bəyannaməsi (*Beijing Declaration on Disabled Persons in New Millennium*) - 12 mart 2000-ci il tarixində Pekində keçirilən əlillik problemləri üzrə qeyri-hökumət təşkilatlarının Beynəlxalq Sammitində qəbul olunmuş sənəd. Bəyannamədə əlilliyi olan şəxslərin həyat səviyyəsinin müsbət meyllər nəticəsində artımı qəbul edilir, lakin həmin şəxslərin, xüsusilə də qadınların ayrı-seçkiliyə məruz qalması, marginallaşması qeyd edilir. Bəyannamənin mətninə əsasən əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətin inkişaf prosesində eksklyuziyası insan haqlarının pozulmasını təşkil edir.

Yüksək riskli əhali qrupları (*High risk groups, high risk population*) - İİV-ə yoluxmaya münasibətdə riskli davranış tətbiq edən və ictimai sağlamlığa təhlükə yaradan insanların məcmusu (inyeksion narkotik istifadəçiləri, nizamsız cinsi əlaqə tətbiq edən şəxslər, cinsi azlıqlar və s.).

Z

Zehni/mental əlillik (*Mental disability*) -həyatın erkən dövrlərində başlayan, zəka və ünsiyyət, özünə qayğı, sosial qarşılıqlı təsir sahələrinə uyğunlaşma ilə bağlı davranışlarda pozulmalara səbəb olan vəziyyət. Zehni əlillik əsasən zehni varlığı (ağıl, şüur, məntiq, idrak, təfəkkür və s.) yetərincə inkişaf etməmiş olduğuna görə, ağıllı düşünə bilməyən və orta səviyyədən çox aşağı intellektual funksiyaya sahib olan və bəlkə də buna görə də fərqli və tipik olmayan davranışlar nümayiş etdirən zəka səviyyəsinə görə fərqli dərəcələrdə yardıma ehtiyacı olan şəxslərdə qeydə alınır.

İSTİFADƏSİ MƏSLƏHƏT GÖRÜLMƏYƏN SÖZ VƏ İFADƏLƏR

İstifadəsi məsləhət görülməyən söz və ifadələr	İstifadəsi məsləhət görülməyən söz və ifadələr
Ağıldankəm, dəli, debil	Əqli inkişaf məhdudiyyəti olan şəxs
Axsaq	Hərəkət məhdudiyyəti olan şəxs
Allergik	Allergiyası olan şəxs
Amputant	Ətrafi amputasiya olunmuş şəxs
Anorektik	Anoreksiyası olan şəxs
Anormal	Atipik
Aqorafob	Aqorafobiyası olan şəxs
Asperger	Asperger sindromu olan şəxs

Autik	Autizm sindromu olan şəxs
Cırtdan	Qısa boylu insan/Qeyri-standart vertikal məhdud-diyyətləri olan şəxs
Çəpgöz	Strabizmi olan şəxs
Çomaq	Əsa
Daun	Daun sindromu olan şəxs
Doğuşdan əlil	Anadangəlmə əlilliyi olan şəxs

Donqar, qozbel	Kifoza olan şəxs
Dovşandodaq	Xeylosxizisi olan şəxs
"DTSP"-li uşaq/insan	Serebral ifiici olan uşaq /şəxs
Epileptik	Epilepsiyası olan şəxs
Əqli çatışmazlıq, əqli inkişafdan geri qalmış	Əqli inkişaf məhdudluğu olan şəxs
Əlil	Əlilliyi olan şəxs
Əlil arabası	Təkərli oturmaq
Əlil arabasına məhkum olunmuş	Təkərli oturmaq istifadəçisi
Əlsiz-ayaqsız	Yuxarı və aşağı ətrafları olmayan şəxs
Əziyyət çəkən	Məhdudluğu olan şəxs
Gombul	Artıq çəkiyə malik olan şəxs
Hemofilik	Hemofiliyası olan şəxs
Xəstə	Xəstəliyi olan şəxs
Xodunok	Tzimmer çərçivəsi
İmbesil	Əqli inkişaf məhdudluğu olan şəxs
Kar	Eşitmə qabiliyyəti məhdud olan şəxs
Karlık	Qısa boylu insan/Qeyri-standart vertikal məhdud-diyyətləri olan şəxs
Kastil	Qoltuqaltı

Kor	Görmə qabiliyyəti məhdud olan şəxs
Kretin	Məhdud fiziki və əqli inkişaf xüsusiyyətləri olan şəxs
Qoca	Yaşlı, ahıl
Qüsur	Sağlamlıq məhdudluğu
Qüsurlu	Sağlamlıq məhdudluğu olan şəxs
Lal	Nitq qabiliyyəti məhdud olan şəxs
Lilliput	Gipofiza nanizmi olan şəxs
Lunatik	Lunatizmi olan şəxs

Monqoloid	Daun sindromu olan şəxs
Müalicə qurbanı	Qeyri-düzgün müalicənin fəsadları olan şəxs
Paranoik	Paranoyası olan şəxs
Pəltək	Dislaliyası olan şəxs
Poliomielit qurbanı	Poliomielit fəsadları olan şəxs
Psix, psixi xəstə, psixotik, ruhi xəstə	Psixi sağlamıq məhdud-diyyəti olan şəxs
Sısqa/çox arıq	Çəki çatışmazlığı olan şəxs
Spazmatik	Spazmaları olan şəxs
Sklerotik	Sklerozu olan şəxs
Şikəst	Əlilliyi olan şəxs/Sağlamlıq imkanları məhdud şəxs
Şikəst uşaq	Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq
Şizofrenik, şizoid	Şizofreniyası olan şəxs
Talassemik	Talassemiyası olan şəxs
Tutma	Qıcolma
Uşalıqdan əlil	Uşalıqdan sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxs
Uzundıraz	Artıq boya malik olan şəxs

REABILİTASIYA VASİTƏLƏRİ VƏ PROTEZ- ORTOPEDİK MƏMULATLARIN SİYAHISI

3-10 yaşda olan pasiyentlər üçün dinamik vertikalizator - dinamik vertikalizator aşağı ətrafların parezi (natamam iflic) və tetraparezi olan pasiyentlərin intensiv reabilitasiyasında istifadə üçün nəzərdə tutulub. Bu vasitənin sayəsində pasiyent duruş vəziyyətini alıb gəzə bilər. Çanağın asma sargıları və aşağı ətrafların separatoru sayəsində vertikalizator aşağı ətrafların spastik parezləri və omba və diz oynaqlarının qıcolmaları hallarında geniş istifadə olunur.

Bu qurğunu aşağıdakı xəstəliklər zamanı istifadə etmək olar:
- paraparez;

- onurğa sütünunun bel, döş boyun nahiyələrinin zədələrindən sonrakı vəziyyət;

- baş beynin demielinizasiyası;
- uşaq serebral iflici;
- meninqomietsele;
- polinevropatiya;
- ankiloz spondiliti.

Ağrıya qarşı dizlik - zədələnmələrdən, xəsarətlərdən və bərpaedici cərrahiyyə əməliyyatlarından sonra diz oynaqında hərəkət həcminin tədricən artırılması ilə mərhələli bərpa vasitəsi.

Menisklərin zədələnməsindən sonra diz oynaqının fiksasiyası, diz oynaqının yan bağların zədələnmələri və yırtılmaları zamanı ətrafların fiksasiyası, oynaqın xroniki qeyri-sabitliyi, bağların funksiyasının çatışmazlığı zamanı, idman zədələrindən sonra reabilitasiya zamanı istifadə olunur.

AIDAPT - yaşlılar və əlilliyi olan şəxslər üçün təkərli gəzinti oturmağı.

Ayaqların dartılması üçün trenajor - şpaqat vəziyyətində ayaq əzələlərinin dartılması üçün nəzərdə tutulan trenajor. Bu trenajor xüsusi vint və "sükan"la təchiz olunub. Sükanın fırlanması trenajorun hissələrinin müxtəlif bucaq altında birləşməsini təmin edir. Bu trenajor sayəsində pasiyent əks-şpaqatda otura bilər. Trenajordan çanaq-bud oynaqının və omba əzələlərin işlənməsi zamanı istifadə olunur.

Barmaqların işləməsi üçün trenajorlar - hər bir barmağın işləməsi üçün rezin dartıcılarla təchiz olunmuş trenajor. Hərəkət edən baraban sayəsində yükü tənzimləmək olar.

Bandaj (silikon) pəncənin böyük barmağını düzəltmək üçün - bu xüsusi qurğu Hallux valgus (ayağın ilk barmağın deformasiyası) üçün tətbiq olunur. Bu xəstəliyin güclü inkişafı oynaqların tam deformasiyasına gətirib çıxarır.

Dirəklər - reabilitasiya üçün trenajorlar. Yerimə üçün nəzərdə tutulan ikisəviyyəli dirəklərdir. Üst səviyyələrin arında məsafəni azaldıb-çoxaltmaq olar.

Dirsəküstü mioelektron protez - fəal mürəkkəb biomexaniki protez. Protezin mikro-sürgüləri ətraf əzələlərin bioelektrik potensialına reaksiya verərək hərəkət yaradır.

Dördayaqlı dayaq-hərəkət vasitəsi -sağlamlıq imkanları məhdud insanların itirilmiş funksiyalarının bərpasına kömək edən yardımçı vasitə.

Eşitmə aparatı - eşitmə funksiyasını bu və ya digər dərəcədə itirmiş şəxslərin bu funksiyaların nisbətən bərpa etmək üçün istifadə olunan cihazdır.

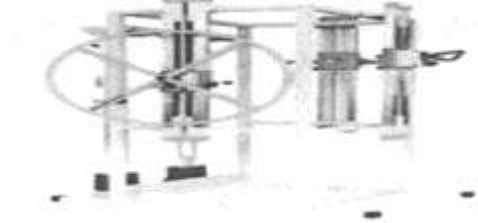

Əlin işlənməsi üçün kompleks 4 trenajordan ibarət olan kompleks vasitə - sükan çiyin və bazu önü nahiyələrinin işlənməsi və eyni zamanda yükün tənzimlənməsi üçün tutulub.

1. Əl oynaqlarının işlənməsi üçün nəzərdə tutulan trenajor. Yükün tənzimlənməsi nəzərdə tutulur.

2. Əl və bilək oynaqlarının işlənməsi üçün trenajor. Yükün tənzimlənməsi nəzərdə tutulub.

3. Yüklər qamçılar (hər yük 30 kq bərabərdir) və onlarla birləşdirilən qulplardan ibarətdir.

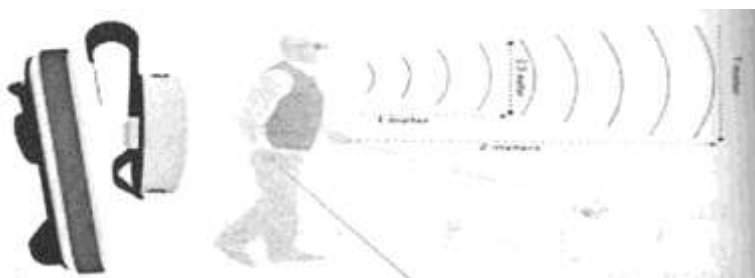
Əsa - əlliylə olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hərəkətlərini asanlaşdıran yardımçı vasitə.

Görmə qabiliyyəti məhdud olan insanlar üçün əsa ("ağ əsa") - görmə qabiliyyəti məhdud olan insanlar tərəfindən hərəkət etmək və məkanı müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilən alət.

Quruluşundan və təyinatından asılı olaraq, "ağ əsa"lar bir neçə növə bölünür - uzun əsa (Huver əsası), bələdçi əsa, eyniləşdirmə əsası, dəstək əsası, uşaq əsası, "yaşıl əsa". Bu cür əsaların xüsusi növünə ultrasəs əsası aiddir. Görmə qabiliyyəti məhdud olan şəxslər tərəfindən istifadə edilən əsalar əsasən alüminium, qrafitoplast və ya şüşə lifli plastmasdan hazırlanır.

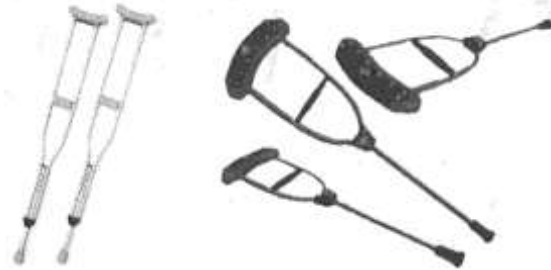
Korset - gövdənin zədələnməsi və deformasiya zamanı istifadə edilən ortopedik məmulat.

Korset - qamət korrektoru onurğa sütununun bel və döş qəfəsi nahiyəsində hərəkət həcmi məhdudlaşdırmağa yardım edir, düzgün qamətin formalaşmasını təmin edir, kürəyin yuxarı nahiyəsində ağırları azaldır. Qozbelliyin qarşısını alır və çiyin kəmərinin düzgün fizioloji vəziyyətini bərpa edir.

Qoltuq altı - ayağı qırılan və ya oxşar zədə alan şəxsin istifadəsi üçün ağac və ya metal maddədən hazırlanan gəzinti üçün yardım vasitəsidir.

Qol bandajı - qola dəstək vermək və çiyinə düşən yüklənməni azaltmaq üçün istifadə olunan vasitə. Fiksasiya üçün bandaj cırt-bantla təchiz olunur.

Bandaj çiyin oynaqının travmalarından, əzilmələrindən, burxulmalarından sonra bərpa zamanı çiyin oynaqının orta fiksasiyası, qızdırılması və bərabər kompressiyası üçün, artritlərin, artrozların, pleksitlərin, çiyin-bazu-kürək periartritlərinin və çiyin oynaqının digər xəstəlikləri üçün nəzərdə tutulur.

Liqament və patella dəstəkli dizlik – diz oynaqının yumşaq fiksasiyasını və kompressiyasını təmin etmək üçün bağların zədələnmələri və dartılmaları zamanı istifadə edilir. Həmçinin idmanla məşğul olarkən burxulmaların və ya zədələnmələrin profilaktikası üçün istifadə edilir.

Lumbosakral Korset - 6 sərt tiri olan müalicəvi-profilaktik korset (32 sm). Osteoxondrozun, radikulitin, revmatizmin, lüмбаqonun, işialgiyanın, protruziya zamanı, fəqərələr arası disklərin (Th10 -dan L5 qədər səviyyədə) böyük (10 mm-dən artıq) və çoxsaylı yırtıqlarının, onurğa sütununun bel-ompa nahiyəsinin zədələnmələrinin, xroniki ağrıların müalicəsi və profilaktikası üçün tətbiq edilir.

Onurğa sütununun bel nahiyəsinin zədələnməsindən sonra reabilitasiyanın orta və gecikdirilmiş müddətində ortopedik rejimi təmin edir. Onurğa sütununun bel-ompa nahiyəsinin əməliyyatından sonra bərpası zamanı istifadə edilə bilər.

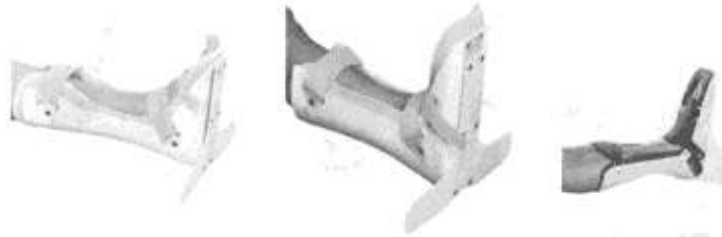
MI 25 HKAFO Ortez HKAFO - bel-bud-baldır-ayaq nahiyələrini əhatə edən yeriməyə yardımçı ortez olub, pasiyentə fərdi olaraq hazırlanır. Bud-çanaq və diz oynaqına yerləşdirilmiş kilidli oynaq mexanizmi sayəsində pasiyenti həm vertikal vəziyyətdə saxlamaq, həm də oturmaq vəziyyətini təmin etmək olar.

MI 42 Dizlik - pasiyent üçün fərdi olaraq sabit və hərəkətli olmaqla iki növdə hazırlanır. Hərəkətli dizliklərin hazırlanmasında təyinatə görə dərəcəli və kilidli oynaqlardan istifadə olunur. Dərəcəli oynaq vasitəsilə diz oynaqının fleksion və ekstansiyon hərəkətlərini müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırmaq, 180 dərəcədə sabit yaxud sərbəst hərəkətli olaraq tənzimləmək olar.

MI 51 De-rotasiyon ortezi - ayaq-baldır nahiyyəsini əhatə edən sabitləyici ortezi olub, alt hissəsinə bərkidilmiş T şəkilli dəstək rotasiyanın qarşısını almaqla ayağın yataqda tam sabit vəziyyətini təmin edir.

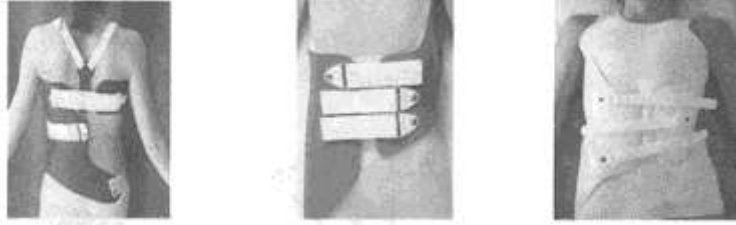
MI 52 Bud çanaq ortezi - bud-çanaq ortezi bud-çanaq nahiyyəsinin fiksəedici ortezi olub xəstəyə fərdi olaraq sabit və dərəcəli oynaqly olmaqla iki növdə hazırlanır. Ölçünü tənzimləmək üçün bel və bud nahiyyəsində cırt bantlarla təchiz olunmuşdur.

MI 58 Denis Braun cihazı - Denis Braun Cihazı- Pes Equino Varus deformasiyasında istifadə olunan korreksiyaedici ortezi. Tək tərəfli deformasiyalarda PEV-li tərəf 75 dərəcədə xaricə rotasiyada, normal tərəf isə 45 dərəcə xaricə rotasiyada və hər iki ayaq 15 dərəcə dorsifleksiyada tənzimlənir.

Mİ 65 Providanskorset - Providans korset-korreksiyaedici ortez olub onurğa sütünunun S formasında əyriliklərində(Skolioz) isitifadə olunur.

M 103 Çənəlikli Cervical Ortez - müalicəvi və ortopedik texniki məmulat olub, insanın dayaq-hərəkət aparatının pozulmuş və ya itirilmiş funksiyasının bərpasına və hərəkətinə xidmət edir. Onurğa sütünunun boyun nahiyəsini tənzimləyən sərt fiksasiyalı sarğı boyun fəqərələrinin sabit sınıqları, boyun fəqərələrinə cərrahi müdaxilədən və boyun fəqərələrinin zədələnmələrindən sonra vaxtından əvvəl reabililasiyası; boyun fəqərəsinin sınığı ehtimalı olduqda nəqliy-

yat vasitəsilə evakuasiya; boyun radikulopatiyası; nevroloji əlamətlərlə kəskinləşən, boynun fəqərə bölməsinin orta və ağır dərəcəli qeyri-sabitliyi; osteoxondropatiya, boyun bölmələrinin anormallığı, fəqərə cisimlərinin strukturunun müxtəlif dərəcəli dəyişikliyi; daimi nəzarət tələb etməyən boyun strukturlarının əməliyyatından sonra; kəllə-spinal və kəllə-beyin zədələnmələrindən sonra bərpa, manual terapiyadan sonra onurğa sütünunun boyun nahiyəsinin düzgün vəziyyətdə saxlanması zamanı istifadə olunur.

M 300 Clavicula Bandajı Gücləndirilmiş fiksasiyalı körpücük sümüyü reklinator - qamət korrektorü, düzgün qamətin formalaşmasını təmin edir, kürəyin yuxarı nahiyəsində ağırları azaldır. Qozbelliyin qarşısını alır. Korrektorün üç bucaqlı forması çiyinlərə düşən yüklənməni paylaşdır. Fiksasiya olunmaq üçün cirt-bantla təchiz olunur.

M 318 Neopren dirsəkiik - bandaj dirsək oynaqının zədələnməsi zamanı, artritlər və artrozlar, həmçinin gips sarğısından sonra reabilitasiya dövründə tətbiq edilir.

M 403 Diz sabitləyicisi - diz tutoru budun aşağı üçdə iki hissəsinin və baldırın yuxarı üçdə bir hissəsinin tutulması ilə oynaqın sərt fiksasiyasını təmin edir ki, bu da dizdə hərəkətlərin məhdudlaşdırılmasını təmin edir. Artrit əlamətləri, o cümlədən revmatoid və podaqralı artrit əlamətləri ilə artroz zamanı, baldırın yüngül valqus və yavarus kənarlaşması zamanı aşağı ətrafların patoloji quruluşunun profilaktikasında istifadə edilir.

Nəqliyyatın immobilizasiyası zamanı, gipsə allergiya mövcudluğu zamanı, dizoynaqının kapsul-bağ aparatının müxtəlif dərəcəli ağırlıqlı zədələnmələri zamanı, qamış sümüyünün kondilius arası hündürlüyünün yerdəyişməsi olmadan sınıqlar zamanı, qamış sümüyünün kondilius arası hündürlüyünün və bud sümüyünün sınıqları zamanı gips immobilizasiyasından sonra erkən reabilitasiya dövrü, dizoynaqının paralitik qeyri-sabitliyi zamanı şin rolunda istifadə edilir.

M 419 Maleoi dəstəkli ayaq biləkliyi - aşıq oynaqının kompressiyasını və yumşaq fiksasiyasını təmin etmək üçün oynaqın zədələri, artrozlar, artritlər, bağlarını zədələnmələri zamanı, o cümlədən gips sarğısından sonra reabilitasiya dövründə istifadə edilir.

Həmçinin idmanla məşğul olarkən burxulmaların və ya zədələnmələrin profilaktikası üçün istifadə edilir.

M 602 Ortopedik yastıq - yastığın xüsusi ergonomik forması mükəmməl dəstəyi təmin edərək, boyun və başın zərif cizgilərinə çox əla uyğunlaşır, boyun və çiyin əzələlərini rahatlaşdırır.

Xüsusiyyətləri:

- yastığın xüsusi ergonomik forması mükəmməl dəstəyi təmin edərək, boyun və başın zərif cizgilərinə çox əla uyğunlaşır, boyun və çiyin əzələlərini rahatlaşdırır;

- dalğa formasında olan dizayn boyun nahiyəsini düzəldir və optimal qan dövranını təmin edir;

- forma təkcə rahat dincəlmək istəyənlər üçün deyil, həmçinin yuxu zamanı terapevtik vəziyyətə ehtiyac duyanlar üçün məsləhət görülür.

Ortopetik ayaqqabı - pəncənin zədələnməsi, deformasiyası və aşağı ətrafın qısalığı, ümumiyyətlə ayaqların sümük-əzələ sisteminin pozulmaları zamanı müalicəvi, profilaktik və reabilitasiya məqsədi ilə istifadə olunan xüsusi hazırlanmış ayaqqabı.

Patella qapalı dizlik - diz oynaqlarının zədələnməsi, bağların zədələnməsi, artrit və ya artrozlar zamanı, həmçinin gips sarğısından sonra reabilitasiya dövründə istifadə edilən bandaj.

Bandaj həmçinin idmanla məşğul olan zaman alınan zədələnmələrin profilaktikası üçün də istifadə edilir.

Protez üçün ayaqqabı - aşağı ətrafların protezləri üzərində hərəkət etmək üçün xüsusi olaraq dizayn olunmuş ayaqqabı.

Reklinator - qaməti korreksiva edən vasitədir.

Su trenajoru - hidravlik ötürücü-əsaslı izo-kinestik hovuz akvatrenajoru. Press və kürək əzələlərinin çalışması üçün istifadə olunur. İki tərəfə fırlanan xüsusi hidravlik silindr ilə təchiz olunub.

Saat əqrəbi istiqamətində və onun əksinə silindrin fırlanması zamanı yük yaranır.

Süd vəzi protezi - amputasiya olunmuş süd vəzilərinin estetik görüntüsünün bərpası üçün istifadə olunan məmulat.

Terapevtik masa-kürsü - terapevtlər, kinezoterapiya, manual terapiya mütəxəssisləri və masajistlərin istifadəsi üçün nəzərdə tutulan vasitədir. Hərəkət edən hissələr hesabına pasientin bədənində istənilən vəziyyəti vermək olar və zəruri nahiyyələrdə dartılma yaratmaq olar.

Təkərli oturacaq - fiziki məhdudiyətli və ya əliliyi səbəbindən yeriyə bilməyən şəxslərin istifadə etdikləri oturacaq.

Torako Lumbo Sokralortez - döş-bel-omba nahiyyələrini əhatə edən onurğa ortezi olub pasiyentə fərdi olaraq hazırlanır. Ön hissədə sinə nahiyyəsinə basqı verən hiperekstension elementlə təchiz olunmuşdur. Onurğa sütununun tam stabilizasiyası üçün istifadə olunur.

Tutor - əl və bilək üçün (uşaq), sağ dirsəkdən yuxarı qol protezi.

Total diz protezi - əyri olan ayaqları düzəltmək, ağrısız yerimək və nərdivan çıxmaq, gecələri rahat yatmaq və gündüzlük normal həyata dönmək üçün vasitə.

Xəstə daşıma lifti - güc tətbiq etmədən 320 kiloqarama qədər olan xəstəni yatağından götürüb stula və təkərli arabasına, hamama və digər yerə apara bilər.

Əlillik məsələləri üzrə fəaliyyət göstərən beynəlxalq TƏSİSATLAR

Autizm Sindromlu İnsanların Özüünüvəkillik Şəbəkəsi (ASAN)
Autism Self Advocacy Network (ASAN)

<http://autisticadvocacy.Org>

2006-cı ildə təsis olunan və autizm sindromlu insanların idarə etdiyi təşkilatdır. Təşkilatın əsas fəaliyyətləri vəkilliyin dəstəklənməsi vasitəsilə cəmiyyətdə inklyuziyanın təmin olunması, məktəb sistemində və iş yerlərində hamı üçün bərabər imkanların yaradılması, autizmdən əziyyət çəkən insanların bütün xidmətlərə çıxışının təmin olunması, insanlar arasında müxtəlifliyin qəbul edilməsi, autizmdən əziyyət çəkən insanların qarşısında duran maneələrin qəbul olunması, dövlət siyasətində iştirak və qərarların qəbul olunmasıdır.

Beynəlxalq Autizm Şəbəkəsi (BAŞ)
Autism Network International (ANI)

<http://www.autreat.com/intro.html>

Autizm sindromu ilə insanların idarə etdiyi və onların mənafelərini qoruyan vəkillik təşkilatıdır. Təşkilatın əsas məqsədləri autizmdən əziyyət çəkən insanlarla məlumatın mübadiləsi, həmkar yardımı, problemlərin həlli ilə əlaqədar məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi; autizm sindromlu insanların hamısının müvafiq xidmətlərə çıxışının təmin olunması və onların vətəndaşlıq hüquqlarının müdafiəsi;

sosial praktiki təcrübələrdə iştirakının təmin olunması üzrə yardımın göstərilməsi; autizmdən əziyyət çəkən insanların valideynlərini və müəllimlərini təlimatlarla təmin olunması və ictimaiyyətin autizm sindromlu insanlar haqqında maarifləndirilməsidir.

Beynəlxalq Daun Sindromu Təşkilatı (BDST)

Down Syndrome International (DSI)

www.ds-int.org

Dünyada Daun sindromu ilə yaşayan insanların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, habelə həmin insanların yaşadığı icmalarda dəyərli və bərabərhüquqlu üzv kimi qəbul olunması və onlara məxsus haqların təsdiq olunması sahəsində fəaliyyət göstərən, Böyük Britaniyada yerləşən xeyriyyə təşkilatıdır. Təşkilat Daun sindromu ilə yaşayan insanlara, onların ailələrinə, onları dəstəkləyənlərə və mütəxəssislərə məlumat, dəstək və resurslar təqdim edir. Daun sindromu ilə yaşayan insanların beynəlxalq aləmdə mövqelərini təmsil edir və bu səpgidə beynəlxalq kommunikasiyaları və əməkdaşlığı dəstəkləyir. Daun sindromu ilə bağlı məlumatlandırma səviyyəsini artırır və həmin sindromla yaşayan insanların potensialı haqqında məlumat yayır. Təşkilat Beynəlxalq Əlillik Alyansının üzvüdür.

Beynəlxalq Əlillik Alyansı (BƏA)

International Disability Alliance (IDA)

www.internationaldisabilityalliance.org

Hal-hazırda öz sıralarında səkkiz beynəlxalq və dörd regional təşkilatı birləşdirən və global səviyyədə Əlilliyi olan İnsanların Hüquqları haqqında Konvensiyanın müddəalarının effektiv və tam tətbiqini dəstəkləyən, habelə milli, regional və beynəlxalq səviyyədə əlillik təşkilatlarının fəal və əlaqələndirilmiş fəaliyyətləri vasitəsi ilə BMT sistemində icra olunan fəaliyyətlərin və programların yuxarıda qeyd olunan Konvensiyanın müddəalarına uyğunluğunu təmin edən təşkilatdır. Alyans Konvensiyanın, həmçinin, ratifikasiyasına, tətbiqinə və monitorinqinə yönəlmiş fəaliyyətləri dəstəkləmək məqsədilə bir çox ölkələrdə, xüsusən də inkişaf etmiş ölkələrdə fəaliyyət göstərən əlillik təşkilatlarının bilik və bacarıqlarının artırılması ilə bağlı öhdəlikləri yerinə yetirir.

Beynəlxalq Əlillik və Ağız Boşluğu Sağlamlığı Asosiasiyası (BƏABSA)

International Association for Disability and Oral Health (IADH)

www.iadh.org

1971-ci ildə Atlantik-Sitidə keçirilən "Əlillər üçün Stomatologiya üzrə Beynəlxalq Konqres"də təsis olunan təşkilat əlilliyi olan insanların ağız boşluğu sağlamlığı sahəsində fəaliyyət göstərir. Yarandığı zaman Beynəlxalq Əlillər üçün Stomatoloji Xidmət Asosiasiyası adlanan təşkilat daha sonra adını dəyişərək Beynəlxalq Əlillik və Ağız Boşluğu Sağlamlığı Asosiasiyası adlanmağa başladı.

Asosiyasiya iki ildən bir əliliyi olan şəxslərin stomatoloji xidmətləri üzrə beynəlxalq konfransları təşkil edir. 40-dan çox ölkədə fərdi üzvləri olan təşkilat xüsusi ehtiyacları olan insanlara stomatoloji xidmət göstərən mütəxəssisləri və peşəkarları öz sıralarında birləşdirir.

Beynəlxalq Əlilik və İnkişaf Konsorsiumu (BƏİK)

International Disability and Development Consortium (IDDC)

www.iddcconsortium.net

Dünyanın 100-dən çox ölkəsində 26 tam üzvlə, 1 asosiativ və 13 fərdi üzvlə təmsil olunan Konsorsium öz sıralarında əlilik və inkişaf məsələləri üzrə işləyən QHT-ləri birləşdirir və əlilik və inkişaf məsələlərinin həllinə yönəldilmiş fəaliyyətləri dəstəkləyir. Konsorsiumun əsas məqsədi beynəlxalq miqyasda inklyuziv inkişafın dəstəklənməsi, xüsusilə də gəlirləri aşağı və orta səviyyədə olan ölkələrin yoxsul icmalarında yaşayan əliliyi olan şəxslərin tam və səmərəli şəkildə öz haqlarından bəhrələnməsidir. Əsas məqsədə nail olmaq üçün Konsorsium aşağıda göstərilən hədəflərə nail olmağa çalışır: 1) bütün inkişafı ilə bağlı siyasət sənədlərində və müvafiq icra fəaliyyətlərində əlilik amilinin nəzərə alınmasının, habelə əlilik əsaslı yanaşmaların tətbiqinin təşviq olunması; 2) siyasət və müvafiq icra fəaliyyətləri ilə bağlı üzv təşkilatlarda təcrübə mübadiləsi imkanlarının artırılması; 3) inklyuziv inkişafı ilə bağlı məlumat və biliklərin mübadiləsinin dəstəklənməsi, xüsusilə də yoxsul ölkələrdə vətəndaşlar və təşkilatlar arasında bu cür mübadilənin təşkil olunması. BƏİK-un fəaliyyətləri əsasən üzv təşkilatların nümayəndələrinin iştirak etdiyi Məqsədli Qruplar vasitəsilə icra olunur.

Beynəlxalq İnklyuziya (Bİ)

Inclusion International (II)

www.inclusion-international.org

Əqli məhdudluğu olan insanları və onların ailələrini birləşdirən beynəlxalq təşkilatdır. Təşkilatın fəaliyyətinin prioritet sahələrini Əliliyi olan İnsanların Hüquqları haqqında Konvensiyasının Preambulasında Ailələrlə bağlı qeydlər, habelə həmin Konvensiyasının 12-ci (Qanun qarşısında bərabərlik), 19-cu (Müstəqil həyat tərzi və yerli icmaya cəlb olunma), 24-cü (Təhsil) və 32-ci (Beynəlxalq Əməkdaşlıq) maddələrin təşviqi təşkil edir. Təşkilat müxtəlif proqramları, o cümlədən, Seçki Qutusuna Çıxış, İnklyuziv Cəmiyyətlər, Yoxsulluq və Eksklyuziya, Hər Kəs üçün Daha Yaxşı Təhsil və Qərar Qəbul Etmə Hüququnu icra edir. Təşkilat Beynəlxalq Əlilik Alyansının üzvüdür.

Beynəlxalq Korlar İttifaqı (BKİ)

The World Blind Union (WBU)

www.worldblindunion.org

285 milyon görmə məhdudluğu və ya görmə qabiliyyəti zəif olan insanı birləşdirən beynəlxalq təşkilat. Təşkilat "korluq" və görmə qabiliyyətinin məhdudluğundan əziyyət çəkən insanların məsələlərini hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar qarşısında qaldırır. Qeyd olunan təşkilat Beynəlxalq Korluğun Qarşısının Alınması Agentliyi (İAPB) və Görmə Qabiliyyəti Məhdud İnsanların

Təhsili üzrə Beynəlxalq Şura (İCEVI) ilə birlikdə Görmə Alyansın (Vision Alliance) təşkil edir. Təşkilatın prioritetləri - texnologiyaların tətbiqi və Əlilliyi olan İnsanların Hüquqları haqqında Konvensiyanın həyata keçirilməsi sayəsində cəmiyyətə bərabər çıxış, "Oxumaq hüququ" ("Right to Read") kampaniyasını dəstəkləməklə təhsil və savadlılığın yayılması, həmçinin, "İşləmək hüququ" ("Right to Work") təşəbbüsü vasitəsilə məşğulluğun təmin olunmasıdır.

Beynəlxalq Kvota Təşkilatı (BKT)

Quota International

www.quota.org

Dünyada qadmların, uşaqların, eşitmə və nitq məhdudiyəti olan insanların yerli icmalarında fəallaşdırılması istiqamətində fəaliyyət göstərən qeyri-kommersiya təşkilatı. Təşkilatın rəsmi şüarı sayılan "Biz Bölüşürük" ("We share") dostluq əlaqələrinin yaradılmasını, təşviqini və qeyd olunan problemlərlə bağlı beynəlxalq anlaşma səviyyəsinin artırılmasını nəzərdə tutur. Təşkilat autriç və ictimaiyyətləşmə imkanları təqdim edərək yerli klublar vasitəsi ilə fəaliyyət göstərir və ömürboyu dostluq əlaqələrini formalaşdırmağa çalışır. Təşkilatın Missiya Bəyannaməsində qeyd edilir ki, təşkilat ölkəyə və ictimaiyyətə xidmət edir, yüksək etika standartlarını təşviq edir, bütün zəruri vəzifələrlə bağlı ləyaqət məsələləri vurğulayır, ictimai fəalliyətləri və dostluq əlaqələrini formalaşdırır, habelə düzgünlük, ədalət, beynəlxalq anlaşma və xoş məram ideyalarının yayılmasına dəstək göstərir. 2010-cu ildə Quota International "Sabahın Kvotasını Yaradaraq" Tədqiqat və İnkişaf Planının icrasına başlamış və dünyada təşkilatın xidmət göstərdiyi əhatə dairəsini genişləndirməyə çalışmışdır. Qeyd olunan strateji təşəbbüslə bağlı qəbul olunan iş planı və cədvəllər daima yenidən nəzərdən keçirilir.

Beynəlxalq Məhdudiyət Təşkilatı (BMT)

Handicap International

www.handicap-international.org

Yoxsulluq və eksklyuziya, münaqişə və fəlakət məsələləri üzrə işləyən müstəqil və bitərəf yardım göstərən təşkilat. Təşkilat, həmçinin, əlilliyi olan insanlar və həssas təbəqələr ilə işləyir, onların zəruri ehtiyaclarını qarşılamaq, yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq, ləyaqətini və insan haqlarını qorumaq məqsədilə aksiyalar keçirir və məlumatı toplayır. Yerli tərəfdaşları ilə birlikdə təşkilat səhiyyə və reabilitasiya, sosial və iqtisadi inteqrasiya üzrə proqramları icra edir. Milli planlaşdırma və vəkillik fəaliyyətləri vasitəsilə təşkilat əlilliyi olan insanların haqlarının beynəlxalq miqyasda tanınmasına çalışır. Bundan başqa, təşkilat təbii fəlakətlər zamanı əhaliyə yardımın göstərilməsi, minaların qadağan olunması və minaların təsirinə düşmüş qurbanlara yardımın göstərilməsi, ciddi zədələnmələrin qarşısının alınması fəaliyyətlərini həyata keçirir. Təşkilat həmçinin iqtisadi, sosial inklyuziya, inklyuziv təhsil, müyəssərlik, idarəetmə, fəvqəladə hallarda inklyuziya sahəsində işləyir. Hazırda təşkilat Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları haqqında Konvensiyanın ABŞ Senatı tərəfindən qəbul olunması üçün vəsaitin təmin olunması istiqamətində kampaniya keçirir.

Beynəlxalq Reabilitasiya (BR)
Rehabilitation International (RI)
www.rislobal.org

Daha güclü inklyuziv cəmiyyətin yaradılması naminə əlilliyi olan insanların gücləndirilməsi və onların problemləri ilə bağlı davamlı həll yollarının təklif edən beynəlxalq şəbəkə. Dünyanın yüzdən çox ölkəsində və bütün qitələrində fəaliyyət göstərən şəbəkənin tərkibində əlilliyi olan şəxslər, xidmət göstərənlər, dövlət qurumları, akademik işçilər, tədqiqatçılar və vəkilliklə məşğul olan şəxslər təmsil olunub. Şəbəkə əlilliyi olan insanların və onların ailə üzvlərinin zəruri xidmətlərə çıxışının yaradılması və ya səviyyənin artırılması daxil olmaqla, əlilliyi olan insanların hüquqlarını qoruyur. Bundan başqa BR beynəlxalq, regional və ölkə səviyyəsində səmərəli siyasətlərin keçirilməsini və qanunvericiliyin qəbul olunmasını təmin etmək məqsədilə maraqlı tərəflər və vəkillər arasında əməkdaşlığın təşviq olunması ilə məşğuldur. Şəbəkənin nailiyyətləri sırasında əlillik üzrə ilk qlobal sorğunun keçirilməsini, icmaəsaslı reabilitasiyanın konseptual bazasının işlənilib hazırlanmasını, əlilliyi olan qadınlar üçün ilk özünüdəstək qruplarının və mikrokredit təşkilatının yaradılması, habelə Beynəlxalq Çıxış Simvolunun (International Acce Symbol) işlənilib hazırlanmasını qeyd etmək olar.

Beynəlxalq Spinal Dizrafizm və Hidrosefaliya
Federasiyası (BSDHF)
International Federation for Spina Bifida and
Hydrocephalus
www.ifslobal.org

1979-cu ildə spinal dizrafizm və hidrosefaliya ilə yaşayan insanlar və onların ailələri tərəfindən təsis olunmuş təşkilat. Təşkilatın missiyası ilkin qarşısı alınma tədbirləri vasitəsilə spinal dizrafizm və hidrosefaliya hallarının azaldılması, habelə insan haqları barədə maarifləndirmə, siyasət vəkilliyi, tədqiqat və icma quruculuğu yolu ilə spinal dizrafizm və hidrosefaliya ilə yaşayan insanların və onların ailə üzvlərinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasıdır. Təşkilatın hədəfləri sırasında spinal dizrafizm və hidrosefaliya ilə yaşayan insanların təməl insan haqlarının qorunması ilə bağlı beynəlxalq və milli təşkilatların dəstəklənməsi, həmin insanlarla əlaqəli olan təşkilatların beynəlxalq şəbəkəsinin yaradılması, qeyd olunan nozologiyalarla bağlı əhali arasında düzgün məlumatların yayılması, ilkin qarşısı alınma tədbirləri sahəsində fəaliyyət göstərən qurumların dəstəklənməsi, həmçinin yuxarıda qeyd olunan sahələrdə bilik, məlumat və yaxşı təcrübələrin mübadiləsinin təşkilini qeyd etmək olar. Təşkilat Beynəlxalq Əlillik Alyansının üzvüdür.

Beynəlxalq Zəif Eşidən İnsanların Federasiyası (BZEİF)
International Federation of Hard of Hearing People
(IFHOH)

www.ifhoh.org

Xeyriyyəçiliklə məşğul olan qeyri-siyasi təşkilat. Təşkilat müxtəlif yaşda olan zəif eşidən insanlara və onların ailələrinə yardım göstərir. Təşkilatın benefisiarları sırasında, həmçinin, eşitmə qabiliyyətini itirmiş böyükləri, tinit və ya Menyer xəstəliyindən əziyyət çəkən insanları və koxlear implantı ilə yaşayan insanları qeyd etmək olar. BZEİF zəif eşidən insanların təşkilatları arasında əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsi platformasını yaradır, dünyada zəif eşidən insanlar arasında daha təkmil anlaşmanı təmin edir, eşitmə problemləri ilə bağlı araşdırma və tədqiqatları təşviq edir, dəstəkləyir və onlarda iştirak edir. Kommunikasiyalar, təhsil, məşğulluq və zəif eşidən insanları gündəlik həyatda narahat edən digər problemlərin həlli ilə bağlı fəaliyyətləri dəstəkləyir və s.

Birləşmiş Ştatların Əlillik üzrə Beynəlxalq Şurası (BŞƏBŞ)
United States International Council on Disabilities
(USICD)

www.usicd.org

Əlillik məsələləri ilə bağlı beynəlxalq gündəmin formalaşması ilə əlaqəli vəkillik və aksiya fəaliyyəti ilə məşğul olan və ABŞ-da yerləşən qeyri-hökumət təşkilatının, federal agentliklərin və fərdlərin federasiyası. BŞƏBŞ öz geniş şəbəkəsi vasitəsi ilə ABŞ-da və beynəlxalq səviyyədə əlilliklə bağlı ən zəruri məsələlərin qaldırılması və onların həll olunması ilə bağlı vəkillik sahəsində fəaliyyət göstərir. BŞƏBŞ Əlilliyi olan İnsanların Hüquqları haqqında Konvensiyanın müddələrinin ABŞ-da və beynəlxalq aləmdə tətbiq olunması üzrə fəaliyyət göstərir, habelə bir çox layihələri, o cümlədən, Beynəlxalq Əlillik Haqları Kitabxanasını, Gənclər Beynəlxalq İnkişafda və Münasibətlərdə, ABŞ-ın Beynəlxalq Münasibətlərində Əlillik İnklyuziyası və s. icra edir.

Börton Blat İnstitutu (BBİ)
Burton Blatt Institute (BBI)

<http://bbi.syr.edu>

Baş qərargahı ABŞ-ın Sirakyuz Universitetində yerləşən və global səviyyədə əlilliyi olan şəxslərin vətəndaş, iqtisadi və sosial iştirakçılığının artırılması sahəsində fəaliyyət göstərən elmi təsisat. Əlillik haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə araşdırmalar aparır, müxtəlif təqaüd proqramları və tədqiqat layihələri mövcuddur. BBİ nəzdində Əlillik Qanunvericiliyi üzrə İşləyən Vəkillər Kollegiyası (Disability Pwights Bar Association, DRBA) da fəaliyyət göstərir.

Dünya Əlillik İnstitutu (DƏİ)
World Institute on Disability (WID)

www.wid.org

1983-cü ildə Müstəqil Həyat Hərəkət liderləri tərəfindən təsis olunan, beynəlxalq səviyyədə tanınmış dövlət siyasətlərini işləyib hazırlayan İnstitut insanların tam müstəqil həyat tərzinə mənfi təsir göstərən məsələləri və problemləri öyrənir. İnstitutun icmalarda və dünyada həyata keçirdiyi missiyası tam sosial inteqrasiyanın qarşısını alan maneələrin aradan qaldırılması, əlilliyi olan insanların məşğulluğunun, iqtisadi təhlükəsizliyinin və sağlamlıq statusunun yüksəldilməsini ehtiva edir. Bununla bağlı, institut innovativ proqramları və vəsaitləri işləyib, hazırlayır, tədqiqat, təlim, ictimai təbliğat və vəkillik kampaniyaları təşkil edir, habelə müvafiq texniki dəstək xidmətlərini göstərir. İnstitutun icra etdiyi proqramlar aşağıdakılardır: 1) Məşğulluq və Əlillik Müavinəti Təşəbbüsü- əsasən Kaliforniyada sığortalanma, məşğulluq imkanları və müavinətlər haqqında məlumatların toplanmasını, sonradan isə həmin məlumatlara əsasən icma-əsaslı siyasət tövsiyyələrinin işlənib hazırlanmasını nəzərdə tutur; 2) Aktivlərə Çıxış Proqramı - əlilliyi olan insanların aktivlərinin əldə olunmasına və maliyyə savadlılığını artırmağa çalışır; 3) Səhiyyəyə Çıxış və Uzunmüddətli Xidmətlər Proqramı - yüksək səviyyəli, ixtisaslı səhiyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarını gücləndirməklə, əlilliyi olan insanlar arasında səhiyyə xidmətlərinə çıxış səviyyəsində bərabərsizliyi aradan qaldırmağa çalışır; 4) Proyecto Vision - Latın Amerika mənşəli əlilliyi olan şəxslər üçün ilk texniki dəstək mərkəzidir. Proqramın çərçivəsində müstəqil həyat və məşğulluq imkanlarının təmin olunması məqsədilə, Latın mənşəli 16-35 yaşlarında olan gənclərin məktəbdən ali təhsilə keçidinin asanlaşdırılması fəaliyyəti və s. həyata keçirilir və əlilliyi olan insanların tibbi sığortalanması, məşğulluq imkanları və müavinətlər haqqında məlumatların toplanmasını, sonradan isə həmin məlumatlar əsasında icma əsaslı siyasət tövsiyələrinin işlənib hazırlanmasını nəzərdə tutur.

Dünya Əlillik İttifaqı (Dünya Engellilər Birliyi) (DƏB)

World Disability Union (WDU)

www.worlddisabilityunion.org

Türkiyə Respublikasının Nazirlər Şurasının qərarı ilə İstanbulda təsis olunan və beynəlxalq statusa malik olan bu təşkilat həlləsaslı layihələrin işlənilməsi və təcrübə əsaslı fəaliyyətləri ilə məşğuldur. Hazırda dünya miqyasında təşkilatın 6 regional ofisi fəaliyyət göstərməkdədir. Təşkilatın əsas hədəfi əlilliyi olan əhalinin potensialının aşkarlanmasıdır, əlilliyi olan insanların təmsilçiliyinə və həmin insanların üzvü olduqları QHT-lərin formalaşmasına kömək edən realistik sosial siyasətin həyata keçirilməsinə dəstək, bu cür QHT-lərin maliyyə və idarəetmə qabiliyyətlərinin artırılmasıdır. Təşkilatın əsas məqsədləri sırasında əlilliyin qarşısının alınması, imkan bərabərliyinin təmin olunması, reabilitasiya xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi və universal standartların tətbiqini qeyd etmək lazımdır. Təşkilatın fəaliyyətləri nəticəsində İstanbulda təşkilatın Akkreditasiya Mərkəzi yaradılıb, əlilliyi olan insanlar üçün Universal Standartlar üzrə Təlimat Vəsaiti işlənib hazırlanıb və WDU USTAD 75301 sayılı akkreditasiya standartının hazırlanması bəyan olunub.

Dünya Karlar Federasiyası (DKF)
World Federation of the Deaf (WFD)
www.wfdeaf.org

Təmali 1951-ci ildə Romada qoyulan Dünya Karlar Təşkilatı hal-hazırda 133 ölkənin karlar təşkilatını birləşdirir. DKF BMT sistemində, o cümlədən BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası (ECOSOC), UNESCO, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı və Dünya Səhiyyə Təşkilatı nəzdində məşvərətçi statusa malikdir. Təşkilat həmçinin BMT-nin İnsan Haqları üzrə Ali Komissarı ilə sıx əməkdaşlıq edir, habelə BMT-nin Əlilliyi olan Şəxslər üçün İmkanların Bərabərləşdirilməsinin Standart Qaydaları üzrə Ekspertlər Şurasında nümayəndələri var. Hazırda Təşkilatın əsas fəaliyyətləri aşağıdakı sahələri əhatə edir: a) milli işarə dillərinin statuslarının təkmilləşdirilməsi; b) eşitmə qabiliyyəti məhdud olan insanlar üçün daha yaxşı təhsil; c) məlumat və xidmətlərə çıxış səviyyəsinin yüksəldilməsi; d) inkişaf edən ölkələrdə eşitmə qabiliyyəti məhdud olan insanların haqlarının qorunması; e) fəaliyyət göstərməyən məkanlarda eşitmə qabiliyyəti məhdud insanların təşkilatlarının təsis olunması.

Əlillərin Beynəlxalq Təşkilatı (ƏBT)
Disabled People's International (DPI)
<http://dpi.org>

Baş qərargahı Kanadada yerləşən beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı. Tam iştirak, imkanların və inkişafın bərabərləşdirilməsi vasitəsilə əlilliyi olan şəxslərin insan haqlarının dəstəklənməsi məqsədilə 1981-ci ildə təsis olunan və müxtəlif şəbəkələri və məclisləri birləşdirən bir təşkilatdır. Təşkilatın əsas məqsədləri əlilliyi olan insanların hüquqlarının müdafiəsi, onların iqtisadi və sosial inteqrasiyanın təmin edilməsi, habelə əlilliyi olan insanların təşkilatlarının inkişaf etdirilməsi və dəstəklənməsidir.

Əlillik Hüquqlarının Beynəlxalq Səviyyədə Dəstəklənməsi (ƏHBSD)
Disability Rights Promotion International (DRPI)
www.drpi.research.yorku.ca

Əlilliyi olan insanların haqlarının əsaslı və dayanıqlı beynəlxalq monitoring sisteminin qurulması məqsədilə həyata keçirilən əməkdaşlıq layihəsi. Monitoring sayəsində marginallaşmış durumda olan əhali kateqoriyalarının tələbləri çatdırılır, vəzifədən sui-istifadə və zorakılıq hallarının sənədləşmə yolu ilə bu səpkidə ictimaiyyətin məlumatlılıq səviyyəsi artırılır, əlilliyi olan insanlar arasında kollektiv eyniləşdirmə dərəcəsi artırılır və sosial ədalətin bərqərar olunması üçün göstərilən səylər dəstəklənir. Layihə icraçılarının nöqtəyi-nəzərinə görə, əlilliyi olan insanların tam iştirakçılığının və bərabərliyinin təmin olunması üçün monitoring əsnasında təcrübələr barədə toplanılan əsaslı məlumat sosial dəyişikliklərin peyda olmasını təmin edən güclü alətdir. Fərdi təcrübələrin qeydiyyatına alınması sayəsində geniş əhali kütlələrinə mənfi təsir göstərən əlillik üzrə ayrı-seçkilik şablonlarını aşkar etmək mümkündür. Əlillik üzrə ayrıseçkilik miqyasını müəyyənləşdirən məlumatlar hökumətlər üçün inklyuziv sosial siyasətlərin və qanunvericiliyin qəbul olunması məqsədilə əsas rol oynaya bilər.

Layihə əlilliyi olan insanlara qarşı ayrıseçkiliyin dərinliyini və əhatə dairəsini müəyyənləşdirmək üçün əsasən üç monitorinq sahəsində fəaliyyət göstərir: 1) fərdi zorakılıq hallarının təsdiqi; 2) sistem yanaşmalarının müəyyənləşməsi (institusional çatışmazlıqların aşkar olunması, işlərin məhkəmələrdə və dövlət quramlarında baxılması, əlilliyi olan insanların haqlarını pozan siyasətlərin, proqramların və xidmətlərin müəyyənləşdirilməsi); 3) KİV-lərdə olan vəziyyətin öyrənilməsi (KİV tərəfindən əlilliklə bağlı obrazların yaradılması və KİV-lərdə əlillik məsələlərinin işıqlandırılması, KİV-lərdə əlilliklə bağlı süni şəkildə yaradılan əfsanələrin və stereotiplərin sənədləşməsi, habelə əlillik məsələlərinin səmərəli şəkildə sənədləşməsinin vurğulanması).

Əlillik və İnkişaf üzrə Qlobal Tərəfdaşlıq (ƏİQT)

Partnership for Disability and Development (GPDD)

www.gpdd-online.org

Su kəmərlərinin çəkilməsi ilə əlaqəli olan ümumi məlumatların və risklər barədə biliklərin yayılması ilə məşğul olan təşkilat. Yuxarıda qeyd olunan sənətlə əlaqəli olan risklər eyniliklə elektrik işçilərinə və tikintidə məşğul olan ixtisaslı kadrlara şamil oluna bilər. Təşkilatın təsnifatına görə buxar avadanlığı üzrə çilingərlər, su kəməri çilingərləri və su kəməri çəkən ustaların qarşısında aşağıdakı kimi risklər peyda ola bilər: a) daşıma, ağırlıq qaldırma və əyilmə hərəkətləri nəticəsində boyun, kürək və bədənin digər hissələrində əmələ gələn zədələr; b) yeknəsəq hərəkətlər nəticəsində yaranan zədələr; c) qığılıcı və ya uçan obyektlərdən əmələ gələn göz zədələri; d) kəsmə, qazma, qaynaq və kipləşdirmə əməliyyatları nəticəsində yaranan kəsik yaraları və ya yanıqlar; e) yüksək səs-küy nəticəsində eşitmə qabiliyyətinin zəifləməsi və ya itirilməsi; f) təhlükəli kimyəvi maddələrin istifadəsi nəticəsində əmələ gələn kəskin zəhərlənmələr və ya qaz və buxar təsirindən yaranan respirator zədələr. Təşkilatın saytında yuxarıda qeyd olunan vəziyyətlərin yaranması halında, davranış təlimatları qeyd edilib (tibbi yardıma görə müraciət, sığorta şirkəti ilə əlaqənin saxlanılması, vəkillərə müraciət, məhkəmə iddiasının təqdim olunması, təzminatın tələb olunması və s.)

"Fəaliyyətlərdə Əlillik haqqında Məlumatlılıq" (FƏM)

Disability Awareness in Action (DAA)

www.daa.org.uk

Əlilliyi olan insanların ətraflı məlumatlara ehtiyaclarının qarşılınması məqsədilə 1992-ci ildə əlillik təşkilatları tərəfindən təsis olunan əməkdaşlıq layihəsi. Layihənin missiyası bütün səviyyələrdə (yerli, milli, regional, beynəlxalq) haqlarının təmin olunması uğrunda əlilliyi olan insanların fəaliyyətlərinin məlumat və əsaslandırmaqlarla dəstəklənməsidir. Layihənin əldə etdiyi məlumatı, faktları və əsasları əlilliyi olan insanlar və onların təşkilatları özünəməxsus hərəkətlərinin yaradılması, sosial dəyişikliklər naminə kampaniyaların təşkil olunması və əlilliyi olan insanların azadlıq və ləyaqət hüquqlarının ayrılmaz olmasının dərk olunması proseslərində geniş istifadə edirlər. Layihənin əsas fəaliyyətləri aşağıdakılardır: resurs-məlumat vəsaitlərinin hazırlanması; 1993-cü ildən etibarən Beynəlxalq Əlilliyi olan şəxslər günü haqqında məlumatın yayılması və dəstəklənməsi; əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının pozulması faktları ehtiva edən məlumat bazasının yara-

dılması; bio-etika və əlillik də daxil olmaqla, xüsusi məsələlərlə bağlı qanun pozuntuları və zorakılıq halları ilə bağlı hesabatların və açıqlamaların tərtib olunması; haqların təmin olunması ilə bağlı ən müsbət təcrübələrin təsnifatlandırılması və toplanılması; bərabərlik və insan haqları məsələləri ilə bağlı məsləhətləşmə və təlim xidmətlərinin göstərilməsi.

Görmə Qabiliyyəti Məhdud İnsanların Təhsili üzrə Beynəlxalq Şura (GQMİTBS)

International Council for Education Of People with Visual Impairment (ICEVI)

www.icevi.org

Tam potensiallarından bəhrələnmək üçün görmə qabiliyyəti məhdud uşaqlara və gənclərə münasib təhsilin verilməsi uğrunda mübarizə aparan və fərdlərdən və təşkilatlardan ibarət olan qlobal asosiasiya. GQMİTBS BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasında məşvərətçi statusa malikdir, UNİCEF nəzdində Əlilliyi olan Uşaqların QHT Komitəsinin təsisçisidir, həmçinin UNESCO, Dünya Bankı və Dünya Səhiyyə Təşkilatı ilə sıx əməkdaşlıq edir. GQMİTBS-nin hədəfləri aşağıdakı kimidir: 1) 2030-cu ilə qədər görmə qabiliyyəti məhdud olan bütün uşaqların təhsilə çıxışının və təhsildə tam iştirakının təmin olunması; 2) kurikulumun işlənilib hazırlanması, təlimlərin təşkil olunması, habelə görmə qabiliyyəti məhdud olan uşaqlara, onların valideynlərinə, müəllimlərinə və digər icma üzvlərinə avadanlığın və materialların verilməsi ilə bağlı yerlərdə bilik və bacarıqların artırılmasına dəstək; 3) daha çox görmə qabiliyyəti məhdud uşaqların keyfiyyətli və əsaslı təhsilə çıxışını təmin etmək məqsədilə digər təşkilatlar və şəbəkələrlə əməkdaşlıq və s.

"Hər Kəs üçün Dizayn" Fondu

Design for All Foundation

www.desisnforall.org

2001-ci ildə təsis olunan beynəlxalq qeyri-kommersiya təşkilatı. Təşkilatın əsas məqsədləri: 1) şirkətlərdə, özəl müəssisələrdə və tədris müəssisələrində, habelə dizaynerlər arasında "hər kəs üçün dizayn" konsepsiyası üzrə tədqiqatın aparılması, biliklərin inkişaf etdirilməsi, təşviqi, tətbiqi və yayılması, bərabərlik və birliyin hökm sürdüyü cəmiyyətin formalaşması üçün bu fəaliyyətlərə vətəndaşların və istehlakçıların cəlb olunması; 2) bütün səviyyələrdə əməkdaşlığın və yerli və beynəlxalq təcrübə mübadiləsinin təşviq olunması; 3) mütərəqqi təcrübələr haqqında məlumatın yayılması; 4) ləyaqət, həyat keyfiyyəti və dayanıqlılıq kimi məsələlərin bütün aspektlərində vətəndaş iştirakçılığın dəstəklənməsi; 5) tolerantlıq, həyat keyfiyyəti, bərabər imkanlar, həmrəylik, məşğulluq, ləyaqət, adaptasiya qabiliyyəti, dayanıqlıq mövzuları ilə bağlı innovativ layihələrin işlənilib hazırlanması. Biliklərin mübadiləsi və yayılması üçün Fond aşağıdakı şəbəkələri yaradıb: "User-Centered Business" ("İstifadəçi-Əsaslı Biznes"), "Network Cities and Destinations for All" ("Hər Kəs Üçün Şəbəkələşmiş Şəhərlər və Məkanlar"), "Museum for All" ("Hər Kəs Üçün Muzey"), "Society for All" ("Hər Kəs Üçün Cəmiyyət").

Kar-Kor İnsanların Dünya Federasiyası (KKİDF)

The World Federation of the Deafblind (WFDB)

www.wfdb.eu

Eyni zamanda görmə və eşitmə məhdudiyətli insanları birləşdirən təşkilat özünü "kor-kar insanların dünyada legitim səsi" adlandırır. Təşkilatın qeyd etdiyinə görə, yalnız son 15-20 il ərzində eşitmə və görmə məhdudiyəti olan insanları ayrıca əlillik kateqoriyası kimi qəbul etməyə başlayıblar və cəmiyyət eşitmə və görmə məhdudiyəti zəminində yaranan xüsusi problemləri dərk etməyə başlayıb. KKİDF-nin əsas məqsədi dünyada eyni zamanda görmə və eşitmə qabiliyyəti məhdud olan insanların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Bu sərəfədə təşkilatın başlıca vəzifələrindən biri də eşitmə və görmə qabiliyyəti məhdud olan insanların təcrid olunmasına son qoyulması üçün bu cür insanların aşkarlanmasıdır. Təşkilat həmçinin eşitmə və görmə məhdudiyəti haqqında, habelə müstəqil həyatın təmin edilməsi məqsədilə eşitmə və görmə qabiliyyəti məhdud olan insanlar üçün tələb olunan xidmət növləri haqqında məlumatın yayılması ilə məşğuldur. Bundan başqa, KKİDF dünya miqyasında eşitmə və görmə məhdudiyətinin məxsusi əlillik növü olması üçün mübarizə aparır.

Korluğun Qarşısının Alınması üzrə Beynəlxalq Agentlik (KQABA)

The International Agency for the Prevention of Blindness

(IAPB)

www.iapb.org

Vəkillik, biliklərin yayılması və tərəfdaşlıq vasitəsi ilə göz sağlamlığının dəstəkləyən Alyans. KQABA-nın əsas missiyası dayanıqlı milli göz sağlamlığı proqramlarının planlaşdırılması, işlənilib hazırlanması və icrası üzrə prosesin dəstəklənməsi üçün qeyri-hökumət təşkilatlarını bir araya gətirməklə qarşısı alma bilən eşitmə və görmə qabiliyyətinin itirilməsinin əsas səbəblərinin aradan qaldırılmasıdır. KQABA Dünya Səhiyyə Təşkilatı ilə birlikdə "VISION 2020" təşəbbüsünü dəstəkləyir. Bundan başqa, KQABA "Vision Alliance"-da iştirak edir və digər təşəbbüsləri, o cümlədən "Görmək - İnanmaqdır" ("Seeing is Believing"), "Dünya Görmə Günü" ("World Sight Day"), "Standart Siyahı" ("Standart List") həyata keçirir.

"Müstəqil Həyat İnstitutu" (MHI)

Independent Living Institute (ILI)

www.independentliving.org

İsveçin Stokholm şəhərində yerləşən və əlilliyi olan şəxslərin öz müqəddəratını təyin etmələrini dəstəkləyən tədqiqat mərkəzi. Mərkəz əlilliyi olan insanların öz müqəddəratının təyin olunmasına, özünə hörmətin bəslənməsinə və ləyaqətinin qorunmasına yönəlmiş istehlak əsaslı siyasətin işlənilib hazırlanmasına cavabdeh qurumdur. Mərkəzin müxtəlif nozologiyalar üzrə əlilliyi olan şəxslər üçün virtual kitabxanası var, həmçinin Mərkəz qeyd olunan əhali kateqoriyası üçün interaktiv xidmətlər göstərir. Mərkəz şəxsi yardım, ortopedik və reabilitasiya vasitələrinin təminatı və əlilliyi olan şəxslər üçün müvafiq taksi xidmətlərinin

göstərilməsi üçün birbaşa ödəniş sisteminin işlənilib hazırlanması və tətbiq olunması üzrə ekspert xidmətləri göstərir. Mərkəz həmçinin İsveçdə əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrışdırıcılıq hallarının qeydiyyatına alınması üçün xüsusi onlayn rejimində fəaliyyət göstərən xidmət təklif edir, həmçinin ölkədə şəxsi yardım xidmətlərini göstərən təşkilatların məlumat bazasını yaradıb.

"Pasxa Möhürləri"

"Easter Seals"

<http://easterseals.ca/english/>, <http://www.easterseals.com>

Hazırda bir neçə ölkədə, əsasən də ABŞ, Kanada, Avstraliya və Puerto-Rikoda fəaliyyət göstərən və autizmlə yaşayan insanları, habelə digər əlilliyi olan şəxsləri öz icmalarında yaşamaq, öyrənmək, işləmək və oynamaq imkanları ilə təmin etmək məqsədi ilə onlara müstəsna xidmət, təhsil, autriç və vəkillik imkanlarını verən təşkilatdır. "Pasxa Möhürləri" təşkilatı əlilliyi olan şəxslərin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi, heysiyyət və mənləyin gücləndirilməsinə çalışır. Təşkilat fəal yaşayış (active living), ailə və icma dəstəyi və əlilliyi olan şəxslərin tibbi reabilitasiyasının texniki vəsaitləri proqramlarını icra edir.

Psixiatrik Müalicə Alanların və Psixiatrik Müalicə Qurbanlarının Dünya Şəbəkəsi (PMAPMQDŞ)

World Network of Users and Survivors of Psychiatry
(WNUSP)

www.wnusp.net

1991-ci ildə Meksikada keçirilən Dünya Əqli Sağlamlıq Konfransında Psixiatriya Müalicəsi Alanların Dünya Federasiyası adı ilə fəaliyyətə başlayan təşkilat 1997-ci ildən etibarən indiki adı ilə tanınmağa başladı. Təşkilat yuxarıda qeyd olunan əhali kateqoriyalarını təmsil etməklə yanaşı, onların maraqlarının vəkilliyi, beynəlxalq səhnədə mətləblərinin və ismarıclarının çatdırılması, müstəqil dövlətlərdə onların hərəkətlərinin dəstəklənməsi və şəbəkələşməsi ilə məşğuldur. Hazırda təşkilat 2004-cü ilin avqust ayında qəbul olunmuş Fəaliyyət Planına uyğun işləyir. Təşkilatın əsas fəaliyyətləri sırasında BMT-də və digər beynəlxalq təşkilatlarda psixiatriya müalicəsi alanların və psixiatriya qurbanlarının hüquqi cəhətdən tanınması və onların hüquqlarının təmin olunması üçün lobbiçilik, müxtəlif nozologiyalar üzrə fəaliyyət göstərən əlillik təşkilatları ilə əməkdaşlığın gücləndirilməsi və potensial müttəfiqlərin aşkarlanması, psixiatriya müalicəsi alanların və psixiatriya qurbanları təşkilatlarının gücləndirilməsi üçün bilik və bacarıqlarının artırılması üzrə seminarların təşkil olunması, mütəmadi olaraq təşkilat bülleteninin nəşr olunması, müvafiq məsələləri müzakirə etmək məqsədilə aylıq internet konfransların təşkil olunması, tibbi modelə alternativlər olanlar haqqında məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması, psixiatriya müalicəsi alanların psixiatriya qurbanlarının şəxsi tarixçələrini toplayıb təşkilatın veb saytı vasitəsilə yayılmasını və s. qeyd etmək olar.

Təhsil üçün Şəraitin Yaradılması Şəbəkəsi (TŞYS)

Enabling Education Network (EENET)

www.eenet.org

Hər kəs üçün əlçatan inklyuziv təhsil haqqında məlumatın paylaşım şəbəkəsidir. Şəbəkədə müəllimlər, valideynlər, tələbələr, qeyri-hökumət təşkilatları, siyasətlərin işlənilib hazırlanmasına cavabdeh şəxslər və digərləri iştirak edir. Şəbəkə öz fəaliyyətlərində inklyuzivlik və iştirakçılıq prinsiplərini tətbiq etməklə inklyuziya konsepsiyasının yayılmasına dəstək göstərir, habelə beynəlxalq təşkilatlara, QHT-lərə, BMT təsisatlarına və hökumətlərə məsləhət xidmətlərini göstərir. Şəbəkə "Enabling Education Review" ("Təhsil üçün Şəraitin İcmalı") illik bülleteni nəşr edir, inklyuziv təhsil ilə bağlı materialları hazırlayır və yayır, dünya ölkələrində təhsil sahəsində fəaiyyəti göstərən qurumların sorğularını cavablandırır, tədqiqat və tədris prosesində iştirakçılıq, fəaiyyət -əsaslı tədqiqat və sürət-əsaslı yanaşmaların istifadəsini dəstəkləyir və s.

Əlilliyi olan şəxslərlə bağlı milli və beynəlxalq qanunvericilik

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (12 noyabr 1995-ci il);
2. Əqli cəhətdən geri qalmış şəxslərin hüquqları haqqında Bəyannamə (BMT, 1971-ci il);
3. Əlillərin hüquqları haqqında Bəyannamə (BMT, 1975-ci il);
4. Əlillərlə bağlı Dünya Fəaliyyət Proqramı (BMT, 1982-ci il);
5. Əlillərin peşə reabilitasiyası və məşğulluğu haqqında Konvensiya (BƏT, 1983-cü il);
6. Psixi xəstələrin müdafiəsi və psixiatriya yardımının təkmilləşdirilməsi üzrə Prinsiplər (BMT, 1991-ci il);
7. Əlillər üçün imkanların bərabərləşdirilməsinə dair Standart Qaydalar (BMT, 1993-cü il);
8. "Əlillərin hüquqları haqqında" Konvensiya (BMT, 2006-cı il);
9. "Əlillərin hüquqları haqqında" Konvensiyaya qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2 oktyabr 2008-ci il);
10. Əlil insanların hüquqlarının və cəmiyyətdə tam iştirakının dəstəklənməsi: 2006-2015-ci illər ərzində əlil şəxslərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üzrə Avropa Şurasının Tədbirlər Planı;
11. Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (25 avqust 1992-ci il);
12. Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (19 may 1998-ci il);
13. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (5 iyun 2001-ci il);
14. Çernobil qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və sosial müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (6 dekabr 1993-cü il);
15. Əmək pensiyaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2006-cı il);
16. Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2 iyul 2001-ci il);
17. Sosial müavinətlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (7 fevral 2006-cı il);
18. Sosial sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1997-ci il);
19. Valideynlərini itirmiş və hər iki valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (22 iyun 1999-cü il);
20. Veteranlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (28 iyun 1994-cü il);
21. Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (21 oktyabr 2005-cü il);
22. Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (30 dekabr 2011-ci il);

23. Dərman vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (22 dekabr 2006-cı il);

24. Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1997-cil);

25. Hemofiliya və talassemiya irsi qan xəstəliklərinə düçar olmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (3 may 2005-ci il);

26. İnsanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliklə mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (11 may 2010-cu il);

27. Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (29 iyun 2001-ci il);

28. Onkoloji yardım haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (23 may 2006-cı il);

29. Psixiatriya yardımı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (12 iyun 2001-ci il);

30. Qanın, qan komponentlərinin donorluğu və qan xidməti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (3 may 2005-ci il);

31. Şəkərli diabet xəstəliyinə tutulmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (23 dekabr 2003-cü il);

32. Tibbi sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (28 oktyabr 1999-cu il);

33. Yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (14 aprel 2000-ci il);

34. Tibbi-sosial ekspert komissiyaları haqqında Əsasnamə - Respublika Nazirlər Kabinetinin 93 nömrəli qərarı (19 avqust 1997-ci il);

35. Əlilliyin müəyyən olunması meyarlarına dair Əsasnamə - Respublika Nazirlər Kabinetinin 99 nömrəli qərarı (29 avqust 1997-ci il);

36. İkinci dünya müharibəsi iştirakçılarının protez-ortopediya məmulatları, əlillərin, fəvqəladə hallarda insanların xilas edilməsində və tibbi yardım göstərilməsində iştirak edərək ziyan çəkmiş vətəndaşların protez-ortopediya məmulatları, əlil kreslo-veloarabaları, texniki və başqa reabilitasiya vasitələri ilə təmin edilməsi Qaydaları - Respublika Nazirlər Kabinetinin 103 nömrəli qərarı (08 iyul 2002-ci il);

37. Uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun müəyyən olunması meyarları -Respublika Nazirlər Kabinetinin 67 nömrəli qərarı (21 aprel 2009-cu il);

38. İstehsalat qəzası və yaxud peşə xəstəliyi nəticəsində sağlamlığı pozulmuş işçiyə və ya bu səbəbdən həlak olmuş işçinin ailə üzvlərinə və himayəsində olan digər şəxslərə ödənclərin verilməsi qaydalarının, şərtlərinin və məbləğinin təsdiq edilməsi haqqında Respublika Nazirlər Kabinetinin 3 nömrəli qərarı (9 yanvar 2003-cü il).

